

Ove Hidemarks restaurering av Kina slott

- slottsarkitektens roll i teori och praktik

Moa Andersson

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program

15 hp

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2015:17

Ove Hidemarks restaurering av Kina slott - slottsarkitektens roll i teori och praktik

Moa Andersson

Handledare: Henrik Ranby

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2014/15

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2015

By: Moa Andersson
Mentor: Henrik Ranby

Ove Hidemarks restoration of the Chinese pavilion at Drottningholm – castle architect in theory and practice.

ABSTRACT

The Chinese pavilion at Drottningholm is a national historical building, located on the island Lovön in lake Mälaren. In 1991 Drottningholm was included in the World Heritage List, UNESCO. The national property board of Sweden administrates all the national historical buildings and is responsible for the care and maintenance of these buildings.

The purpose of this essay is to critically examine Ove Hidemarks' restoration of the Chinese pavilion and thus illuminate the architects' role in the restoration process. Furthermore, what significance Hidemarks' restoration has today for future restorations.

The theoretical framework of the essay is based on the question of who has the power over the historical buildings and its representation in a national perspective.

The essay gives a summary of the history of restoration during the nineteenth and twentieth century and its' development in Sweden and Europe with focus on some leading theorists. Further the main subject is about the restoration that Ove Hidemark did in 1989-96. The core of the essay is the Chinese pavilion and the several restorations made through history. Here is the emphasis on Ove Hidemarks restoration which is a rare example of a restoration, where neither the financial or time issue has been directing the project. The Chinese pavilion restoration has historically been governed by volatility in the theory of restoration, the power of authorities' and the acting architect.

The objective of the restoration in 1989-96 was to bring the Chinese pavilion back to its' original state from the eighteenth century. After a review of construction meetings from the time and Hidemarks' own description of the restoration, deviations from the goal has been made. The result of this study show that Ove Hidemarks restoration of the Chinese pavilion has greatly contributed to how the national historical building is represent today.

His own views and restoration ideology is reflected in the building. Today's castle architect follows Ove Hidemarks restoration in future restoration efforts. It demonstrates that Ove Hidemarks restoration of the Chinese Pavilion today has become the current.

Title in original language: Ove Hidemarks restaurering av Kina Slott – slottsarkitektens roll i teori och praktik

Language of text: Swedish

Number of pages: 63

Keywords: National historical building, Ove Hidemark, Chinese pavilion, restoration, conservation, history of restoration, castle architect

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—15/17—SE

Förord

Denna uppsats avslutar mina studier på Bebyggelseantikvariskt program vid Institutionen för Kulturvård på Göteborgs Universitet. Genom mina tre års studier har funderingar kring restaureringsrelaterade frågor och antikvarierollen hela tiden varit aktuellt. Valet av ämnet till denna uppsats grundar sig i dessa tankar, vilka ytterligare förstärktes under mitt sommarjobb 2014 på Statens fastighetsverk (SFV) på förvaltningskontoren för Drottningholm och Ulriksdal/Haga. Under denna period stötte jag på många frågor kring restaurering och de problemställningar dessa genererar.

Under min resa har min uppsats förändrats och jag har haft stor hjälp av mina samtal med Anders Zander vid kulturarvsenheten på SFV och Marie Edman Franzén på Drottningholms förvaltningskontor. Därtill har Anders Scherman tagit sig tid att svara på mina frågor vid ett möte på AIX. Byggnadsantikvarien Stina Svantesson på AIX har vänligen svarat på mina frågor via e-post.

Jag hoppas att min uppsats skall bjuda in för nya diskussioner inom ämnet och det har varit en mycket lärorik tid och en bra avslutning på mina studier, om än det var en krokig väg från idé till färdigt resultat.

Moa Andersson, Göteborg 2015-05-29

INNEHÅLL

1. Inledning	9
1.1 Bakgrund	9
1.2 Problemformulering	10
1.3 Syfte och målsättning	11
1.4 Frågeställningar	11
1.5 Tidigare forskning	11
1.5.1 Restaureringskonsten historia.....	11
1.5.2 Restaurering av statliga byggnadsminnen	12
1.6 Teoretisk ansats	12
1.7 Metod och material.....	15
1.8 Avgränsningar	16
1.9 Disposition.....	16
1.10 Restaurera och konservera – två centrala begrepp	17
2. Restaureringshistorien under 1800- och 1900-tal – en översikt	19
2.1 Restaureringshistorien och det offentliga kulturarvet	19
2.1.1 1800-talets restaureringsideal och synsätt	19
2.1.2 1900-talets restaureringsideologiska svängningar och synsätt på restaurering ..	21
2.2 Ove Hidemark	24
2.2.1 Victor Edman och Fredric Bedoires beskriver Ove Hidemark.....	24
2.2.2 Ove Hidemarks egna tankar kring hans restaureringar	27
3. Juridiska förutsättningar för vård och bevarande av Kina slott	29
3.1 Författningsskydd	29
3.2 Statens fastighetsverk (SFV)	30
3.3 Yrkesroller	32
4. Kina slott	35
4.1 Restaureringar år 1779-1995	36
4.1.1 Antikvarisk medverkan.....	38
4.1.2 Sammanfattning.....	38
4.2 Ove Hidemarks restaurering år 1989-96	40
4.2.1 Övergripande beskrivning av restaureringen.....	40
4.2.2 Avsteg från 1700-talets Kina slott	45
4.2.3 Antikvarisk medverkan.....	48
4.3 Restaurering år 2015 –	49
4.3.1 Antikvarisk medverkan.....	50
4.3.2 Sammanfattning.....	50
5. Diskussion och slutsatser	52
5.1 Idealet och särfallet.....	52
5.2 Särfallet och dagens restaurering.....	54
5.3 Yrkesrollen och särfallet.....	54
6. Sammanfattning	56
7. Källor och litteratur	58
7.1 Otryckta källor.....	58
7.1.1 Arkiv.....	58
7.1.2 Muntliga källor	58
7.2 Tryckta källor och litteratur	59
7.3 Elektroniska källor.....	60
8. Figurförteckning.....	63

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Statens fastighetsverk (SFV) förvaltar flertalet av de statliga byggnadsminnena, där ibland de kungliga slotten. De ansvarar för vård och underhåll av dessa fastigheter och skall se till de kulturhistoriska värdena och att dessa inte förvanskas.

Kina slott som förvaltas av SFV, ligger i Drottningholms slottspark på Lovön i Mälaren, är ett statligt byggnadsminne och fördes tillsammans med hela Drottningholmsanläggningen 1991 upp på UNESCO:s världsarvslista, World Heritage List. Det lilla kinesiska lustslottet uppfördes 1763-1769 på uppdrag av Lovisa Ulrika och ritades av Carl Fredrik Adelcrantz.¹ Redan 1753 en juniafton mottog Lovisa Ulrika sitt första lilla lustslott i kinesisk stil och med detta anslöt sig hovet till raden av europeiska furstehov som allt sedan början av 1700-talet låtit uppföra anläggningar i exotisk stil. Det första Kina slott var uppfört i trä med två flygelbyggnader. På grund av svåra fuktskador revs slottet redan i början av 1760-talet, varpå det Kina slott vi idag kan få uppleva uppfördes. Den östra och västra flygeln som ingår i anläggningen, Svarvarverkstaden (1760) och Konfidensen (ca 1762), tillhörde det första Kina slott. Genom slottets långa historia har anläggningen varit med om en rad restaureringar. Sedan byggnadsstyrelsen och sedermera SFV tagit över förvaltningen har sedan 1900-talets början en slottsarkitekt haft det huvudsakliga ansvaret vid restaureringarna. Tidens restaureringsideal och samhällets svängningar, både politiskt och ekonomiskt, har avspeglat av sig i restaureringarna.

Fig. 1. Det första Kina slott, förmodligen av C:J Cornstedt, ur Alm 2004

Kina slott är en museal byggnad, det vill säga dess funktion är helt begränsad till att vara ett kulturhistoriskt objekt att besöka. Slottet har ingen annan användning, vilket också leder till att restaureringarna blir annorlunda än om byggnaden hade varit aktivt brukad. Hade byggnaden varit i aktivt bruk med någon typ av verksamhet, hade det inneburit helt andra förutsättningar vid en restaurering. I SFV:s upprättade Vårdprogram för Kina slott beskrivs att

---

¹ Arvidsson, 1995, s. 5.

det huvudsakliga syftet med förvaltningen av Kina slott, är att slottet även i framtiden skall vara en museal byggnad. Tanken är att anläggningen skall vittna om 1700-talets idévärld med arkitektur, inredningskonst samt historiska händelser med skilda personer, skeenden och verksamheter som förknippas med anläggningen.²

Fig 2. Kina slott, besökarnas huvudentré. 2015-03-26

1.2 Problemformulering

Det är problematiskt att generalisera den grundläggande praktiken bakom restaureringar. Den skiljer sig från fall till fall, likt en byggnad är unik. Det är svårt att generalisera en restaureringsprocess. Det finns dock ett antal parametrar att ta hänsyn till, vilka har en avgörande roll för det färdiga resultatet.

Inom förvaltningen av de statliga byggnadsminnena, och explicit för de Kungliga slotten, finns det en *slottsarkitekt* knuten till varje objekt. Det är denna person som har det övergripande ansvaret över hur slotten framställs, vårdas och bevaras. Till varje slott och slottsarkitekt finns det däremot ingen antikvarie kopplad.

Det finns en skiljelinje mellan restaureringsarkitekter och antikvarier. Dessa två professioner, som både arbetar inom kulturarvsfältet, kan se en byggnad utifrån grundläggande skilda utgångspunkter. Restaureringsarkitekten ser på en restaurering som en helhet, där det konstnärliga och estetiska är en del av restaureringen. Inom den antikvariska doktrinen är det snarare tabulagt att se estetiken som en del i en restaurering, det är det byggnadshistoriska som är det centrala. Det är byggnadens förutsättningar som skall stå i fokus och antikvarien själv skall stå tillbaka. Vad som kan skönjas i yrkespraktiken är att den antikvariska yrkesrollen tycks vara förhållandevis svag inom vård och bevarande av de statliga byggnadsminnena, att det är slottsarkitekten som har det övergripande ansvaret och antikvarien en anonym roll.

---

² DFA, Vårdprogram, 2008

Kina slott har under århundradena genomgått ett antal större restaureringar med välkända restaureringsarkitekter och hantverkare med olika inriktningar. Dessa har varit med att skapa det Kina slott vi ser idag. Mest framträdande är den restaurering Ove Hidemark utförde mellan åren 1989-1996. Det var under den tid Ove Hidemark var slottsarkitekt på Drottningholm. Han ville med sin restaurering återföra Kina slott till 1700-talet, till den tid Kina slott stod i sin forna lyskraft. Restaureringen har satt ett stort avtryck i byggnaden och i restaureringshistorien, men har denna restaurering gjorts utifrån Kina slotts förutsättningar eller är det arkitektens intentioner som har varit gällande och tidens restaureringssyn?

Kina slott står åter inför en restaurering. Har tidens ideal och syn på restaurering tagit en ny vändning, eller står sig Ove Hidemarks sätt att restaurera Kina slott än idag?

1.3 Syfte och målsättning

Syftet med uppsatsen är att kritiskt granska Ove Hidemarks restaurering av Kina slott och på så sätt belysa slottsarkitektens roll vid en restaurering. Därtill vad Hidemarks restaurering har för betydelse idag inför kommande restaurering som skall påbörjas år 2015 och att undersöka antikvariens inflytande vid en restaurering av statliga byggnadsminnena.

Målet med uppsatsen är att belysa restaureringsproblematiken och det inflytande slottsarkitekt och antikvarie har vid en restaurering, över resultatet och över framställningen av ett statligt byggnadsminne. I detta fall med Kina slott som exempel.

1.4 Frågeställningar

- Hur har Ove Hidemarks restaurering av Kina slott avspeglat sig i byggnaden?
- Utifrån den målsättning som sattes upp för restaureringen, vilka avsteg har gjorts? Har Kina slotts byggnadshistoriska förutsättningar varit gällande, eller har den estetiska helheten varit det viktiga?
- Vid den kommande restaureringen, följer den nuvarande slottsarkitekten i Ove Hidemarks spår, eller har man valt en ny linje för restaureringen?
- Vilken ställning har den antikvariska yrkesrollen i förhållande till slottsarkitektens yrkesroll för ett statligt byggnadsminne och hur appliceras den antikvariska medverkan på Kina slott?

1.5 Tidigare forskning

Uppsatsen är grundad på tre olika teman; restaureringskonstens historia med tonvikt på Ove Hidemark, juridiska förutsättningar för vård och bevarande av statliga byggnadsminnen, samt Kina slott och dess restaureringar.

1.5.1 Restaureringskonstens historia

Restaureringskonstens historia är väl dokumenterad och det finns en rad avhandlingar, översikter och annan litteratur inom ämnet. För denna uppsats har Fredric Bedoires bok,

Restaureringskonstens historia (2013) där han beskriver restaureringskonstens historia ur ett kulturhistoriskt perspektiv samt med tonvikt på ett övergripande svenskt perspektiv, fungerat som en grundbok. Boken grundar sig delvis på andra översiktliga doktorsavhandlingar som gjorts över restaureringskonstens historia. Där kan Jukka Jokilehtos avhandling från 1996 nämnas, som även behandlas i denna kandidatuppsats. En annan man som speglat den svenska restaureringshistorien är Victor Edman med boken *En svensk restaureringstradition: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn* (1999), vilken speglar restaureringshistorien genom tre välkända svenska restaureringsarkitekter, Sigurd Curman, Erik Lundberg och Ove Hidemark. Här kan även nämnas *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal: moderna rekonstruktioner av historiska miljöer* (2008) skriven av samma man, vilken beskriver den svenska restaureringsdoktrinen vurmande för 1700-talets stilideal under 1900-talets första del.

För denna uppsats har även ett antal utländska författare varit viktiga för att beskriva ett antal viktiga restaureringsteoretiker som lagt grunden för olika restaureringsideal och synsätt under olika perioder i restaureringshistorien. Här kan *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage* (1996), vilken samlat texter från skilda kända personer inom restaureringsteorin. Det är ett samlat verk av andra tidigare utgivna böcker och avhandlingar, så som John Ruskin - *The seven Lamps of Architecture* (1903) och Cesare Brandi - *Theory of Restoration* (1942).

1.5.2 Restaurering av statliga byggnadsminnen

Mia Geijers avhandling *Makten över Monumenten – restaurering av vasaslott 1850 – 2000* (2007) behandlar hur restaureringsprincipernas förändringar hänger samman med den offentliga historiesynen och förhållningssättet till kulturarvet.

Kina slott och dess restaureringar fram till Ove Hidemarks tid är väl dokumenterade. Ove Hidemark själv skrev efter sin restaurering av Kina slott 1989-1996 boken *Kina slott – vårda och bevara* (1998), vilken beskriver restaureringarna som gjorts genom tiden, och ingående redogör för hans egen restaurering. De Kungliga slotten finns också beskriva i ett bokverk där den första delen som blev utgiven beskriver Kina slott. Ett kapitel skrivet av Ove Hidemark själv beskriver kortfattat Kina slotts restaureringar. Vad som saknas i tidigare forskning är avhandlingar och böcker skriva av andra författare. Det är nästan uteslutande Ove Hidemarks egna böcker och texter som är gällande. Andra avhandlingar som tar upp Kina slotts restaurering refererar ofta till Ove Hidemarks egna texter.

1.6 Teoretisk ansats

De statliga byggnadsminnena är en del av nationens historia och dessa har framställts på olika sätt beroende på vilken tid i historien vi ser tillbaka på. Under de senaste århundradena, från slutet av 1700-talet och fram till idag, har restaureringssynen ändrats. Detta har skett i tider med samhälliga svängningar. På grund av olika faktorer har dessa profana byggnader på skilda sätt förändrats genom myndighetens makt och den rådande restaureringsideologi som

funnits hos olika restaureringsarkitekter. Samtliga personer som varit involverade i de statliga byggnadsminnenas framställning från 1900-talet och bakåt genom historien har varit vita män, med hög utbildning och en stark maktposition. Mia Geijers avhandling *Makten över monumenten - restaurering av vasaslott 1850-2000* (2007) tar upp vasaslottens och dess 150 år av offentliga restaureringar. Restaureringarna har haft en rad olika syften, men gemensamt för dessa är att de omgestaltningar som gjorts kan tolkas som ett uttryck för den officiella synen på historien, konsthistorien och byggnadskonstens utveckling i Sverige.³

Fredric Bedoire skriver i sin bok *Restaureringskonstens historia* (2013) om att tiden innan byggnadsvårdsåret 1975 präglades av en inställning att arkitekten hade fria händer vid en restaurering. Detta särskilt om denne hade goda kontakter med tjänstemän inom myndigheten Riksantikvarieämbetet.⁴

Det är tydligt att tidens rådande arkitekter får en stor plats i historieskrivningen och det Bedoire framlägger om arkitektens frihet kring restaurering på grund av sin särställning syns tydligt även i de enskilda projekten. Kulturmiljövården med antikvarier, arkeologer, kulturgeografer och konservatorer får endast en biroll i restaureringskonstens historia.

Både Wera Grahn med sin text *Intersektionella konstruktioner av norskhet i nutida kulturminnesförvaltning* (2009) och Ingrid Martins Holmbergs text *Amnesins platser – Romska tätläger i minnespolitikens kraftfält* (2010) tar upp bland annat vad som beskrivs i historien och vad som ”anses” vara kulturhistorisk intressant vid en kulturhistorisk värdering. En sak som är klart är att kvinnor och etniska minoritetsgrupper ofta reduceras eller har suddats ut från vårt kollektiva minne. I restaureringskonstens historieskrivning är detta mycket tydligt.

Som exempel på detta beskriver Holmberg om ett Romskt tätläger som under några dagar i mars 1953 slogs upp i en liten park invid Bergslagsbanans stationshus, där Nils Ericssonsterminalen ligger idag. Efter att täkten slagits upp tog det bara ett par dagar så var tätlägret ”bortstädat”. Inga spår fanns kvar, inte heller i några beskrivningar från byggnadsminnesförklaringen av Bergslagsbanans stationshus.⁵

Stadens självbild hänger intimt ihop med vem, vad och vilka som tillåts ta plats i det kollektiva minnet om det som varit och hänt. Men rätten till det förflutna i form av minnen avgörs i ojämnliska maktrelationer som ger företräde till enbart vissa, och sådana företräden tenderar att neutraliseras.⁶

Wera Grahn tar upp och synliggör i sitt paper upp hur de sociala kategorierna kön, etnicitet, klass och nationalitet beskrivs i nationalstatskonstruerade berättelser, detta ur ett intersektionalitetsperspektiv.⁷ Grahn har gått igenom ett antal fredningar från Norges kulturminnesförvaltning. Kulturmiljövården har en typ av makt som aktör att skapa

---

³ Geijer, 2007, s. 187.

⁴ Bedoire, 2013, s. 328.

⁵ Holmberg, 2010, s. 1.

⁶ Holmberg, 2010, s. 2.

⁷ Grahn, 2009, s. 311.

normer och modeller i samhället för vad som räknas och vad som inte gör det.⁸ Genom vilket val av objekt man gör och hur det framställs i kulturminnesförklaringar skapas ramen av nationens föreställning av sig själv. Grundas kulturminnesförklaringar på, och knyter an till, alla sociala kategorier kan en bredare bild av verkligheten presenteras. Inom restaureringskonsten är det uppenbart att det har varit ett fåtal personer som varit med och skapat våra statliga byggnadsminnen genom sina restaureringar och dessa personer är uteslutande högt uppsatta vita män. Inom den statliga förvaltningen och de verkande slotts- och husarkitekterna till våra mest värdefulla statliga byggnadsminnen är det överrepresenterat av manliga arkitekter, av cirka 61 fastigheter vårdas av endast 15 stycken av kvinnliga arkitekter.⁹ Även inom tillsynsmyndigheten Riksantikvarieämbetet har den höga posten som riksantikvarie sedan inrättandet av ämbetet 1630 endast haft 2 kvinnliga riksantikvarier, av totalt 31 stycken.¹⁰ Det är alltså i stor utsträckning män som vårdar och bevarar våra statliga byggnadsminnen och vidare bidrar till den offentliga framställningen av byggnaderna och den historia dessa speglar. En arkitekt som haft en framstående roll inom den svenska restaureringskonsten och den offentliga framställningen av statliga byggnadsminnen är Ove Hidemark. Han talar om att byggnadens förutsättningar skall stå i fokus och att han för en dialog med objektet för att skapa sig en bild för vad för restaurering som skall göras utifrån byggnadens förutsättningar. Men vems dialog är det han för? Är det hans egen föreställning om objektets framställning eller är det nationens dialog?

Barbara A. Misztal tar i sin text *Theories of Social Remembering* (2003) upp olika synvinklar och konstruktioner av våra minnen utifrån ett samhällsperspektiv. Byggnader ger minnena en grund att stå på, dessa kan stå i flera hundra år och på så vis knyta an många olika individers minnen genom historien.¹¹ Vidare skapas vårt kollektiva minne genom samhällets institutioner och dessa har därför en makt över oss och en viktig uppgift att förmedla en bred och varierad bild av historien. Med detta kan sägas att det rådande klimatet, där de offentliga profana byggnaderna som förvaltas av staten och framställs, vårdas och bevaras genom arkitekten, har en viktig roll för vilken bild som förmedlas. Sker detta inte på ett konstruktivt sätt kan detta bidra till att det demokratiska systemet hotas och minnebilderna som förs vidare till kommande generationer ger en partisk, till och med förvrängd bild av historien.¹²

Som Misztal vidare beskriver har minnet sin egen historia som har påverkats av tiden innan läskunnigheten, genom läskunnigheten och fram till idag när vi kan frysa, spela om och till och med lagrar visuella minnen.¹³ Genom detta kan man konstatera att vi idag kommer att ha svårare att gömma historien, på vissa sätt kan den visas mer sanningsenligt. Vidare pratar Misztal om dilemmat hur vi skall komma ihåg och säkra en god och rättvis samhällsbild, att det är viktigt att komma ihåg saker som gått fel i samhällets historia. Misztal säger att länder har en växande insikt att de måste arbeta genom sina tidigare fel och nederlag för att kunna

---

⁸ Grahn, 2009, s. 312.

⁹ Eriksson, 2010, s. 15.

¹⁰ <http://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/riksantikvarieambetets-historia/riksantikvarierna/>

¹¹ Misztal, 2003, s. 16.

¹² Misztal, 2003, s. 20.

¹³ Misztal, 2003, s. 27.

skapa fred i den samexisterade världen.¹⁴ Återkopplar man detta till det kulturhistoriska arbetet och bevarandet av våra statliga byggnadsminnen är det viktigt att se till byggnadens kontinuitet, dess långa historia. Genom historien kan tydliga skillnader ses hur slottsarkitekter har behandlat dessa objekt, för att framställa sin tids ideal och föreställningar om den sanna historien. Detta gäller inte bara restaureringarna utan även de utställningar och inredningar som visas i slotten. Oftast visas endast de representativa våningarna, där kungligheterna verkat. Övriga människor inom hovets stab finns inte representerade i någon större utsträckning.

1.7 Metod och material

Uppsatsen består av en kvalitativ analys som utgår från av litteratur- och arkivstudier, interjuver med olika aktörer inom restaurerings- och förvaltningsbranschen samt ett platsbesök vid Kina slott.

Materialinsamlingen startade med ett utökad sökande i olika databaser för att skapa en överblick över tillgänglig litteratur inom ämnet samt se vad för tidigare forskning och avhandlingar som fanns att tillgå. Därefter gjordes sammanställningar av den huvudlitteratur som skulle utgöra kärnan i arbetet. Arkivstudierna fokuserades på material som fanns att tillgå på förvaltningskontoret på Drottningholm och som rörde restaureringen av Kina slott 1989-96. Vidare litteraturstudier behövde inte göras, detta på grund av att Kina slotts restaureringshistoria redan vara sammanställd utifrån arkivstudier och byggnadsarkeologiska undersökningar vid restaureringen 1989-96. Istället gjordes en djupare studie av sammanställda byggmötesprotokoll som förts under Hidemarks restaurering. Genom att undersöka detta gavs det möjlighet att analysera Ove Hidemarks egen framställning av Kina slotts restaurering 1986-89.

Under uppsatsen genomförande besöktes Stockholm under en period med syfte att inhämta arkivmaterial och utföra intervjuer med utvalda personer. Ett platsbesök tillsammans med fastighetsförvaltaren för Drottningholm utfördes, där en översiktlig granskning av anläggningen gjordes exteriört samt fotografering. Därefter har arkivmaterial och litteratur tillsammans med intervjuerna bearbetas, analyserats och sammanställts.

Materialet utgörs av tre skilda teman: restaureringshistoria, juridiska förutsättningar för den statliga monumentvården och dess bevarande, samt Kina slotts restaureringar. För att göra en övergripande redogörelse för restaureringshistoriens förändring från 1800-talet fram till idag har *Fredric Beodire Restaureringskonstens historia* (2013) varit av stor betydelse. Även Victor Edmans avhandling *En svensk restaureringstradition: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn* (1999) har varit viktig. För att koppla detta till den Europeiska restaureringsdoktrinen har bland annat Jukka Jokilehtos doktorsavhandling *A history of architectural conservation* och Price, Nicholas Stanley, Talley, Mansfield Kirby & Melucco Vaccaro, Alessandra *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural*

---

¹⁴ Misztal, 2003, s. 146.

heritage (1996) använts. Mia Geijers avhandling *Makten över monumenten: restaurering av vasaslott 1850-2000* har legat till grund för att koppla de internationella perspektiven till den offentliga monumentvården i Sverige.

De juridiska förutsättningarna för vård och bevarande av Kina slott har utgått från gällande författningsskydd och lagar, Vårdprogrammet för Kina slott som upprättades 2008 och Statens fastighetsverks upprättade dokument och beskrivningar.

Ove Hidemarks bok *Vårda och bevara* (1998) har legat till grund för beskrivningen av Kina slotts restaureringar, med inslag av annan litteratur däribland bokverket *Kina Slott*. Även arkivmaterial har varit en viktig del för att beskriva Ove Hidemarks restaurering.

1.8 Avgränsningar

Denna uppsats är baserad på skriftligt material, arkivmaterial och intervjuer. Studien behandlar restaureringsproblematiken och framställningen av de statliga byggnadsminnena. Med detta valdes en avgränsning att mer djupgående undersöka Kina slotts exteriöra restaureringar. Fokus kom att läggas på Ove Hidemarks restaurering, dels för att den är den mest framträdande och dels ligger nära vår tid. Materialet från restaureringen 1989-96 grundar sig också på djupgående arkivsökningar och analyser av Kina slotts restaureringshistoria.

1.9 Disposition

Uppsatsen är uppdelad i tre kapitel med underrubriker. De två första kapitlen är allmänna och är inte specifikt fokuserade på Kina slott. Detta för att uppsatsen skall kunna appliceras i ett större sammanhang. Dessa kapitel är också en förutsättning för att kunna analysera och diskutera fram resultatet med utgångspunkt av problemformulering, syfte och frågeställningar.

Det första kapitlet skall ge en övergripande förståelse för restaureringshistorien i Sverige under 1800- och 1900-talet fram till idag med koppling till restaureringsutvecklingen i Europa och några framträdande personer inom restaureringsteorin. Ove Hidemark är en central person i uppsatsen. En djupare beskrivning av Ove Hidemark restaureringssyn görs utifrån två olika författare och äldre publicerade intervjuer med Ove Hidemark samt hans egna texter om sin restaureringssyn.

Det andra kapitlet behandlar de juridiska förutsättningarna för vård och bevarande av de statliga byggnadsminnena. Statens fastighets organisation beskrivs, hur de statliga byggnadsminnena vårdas och bevaras och vilken lagstiftning som finns kopplad till dessa. Vidare kommer kortare redogörelser att göras för några utvalda yrkeskategorier, som har en viktig roll i restaureringsprocessen.

Kapitel tre, Kina slott, är undersökningsdelen som utgår från arkivmaterial och relevant litteratur. Här ges först en övergripande beskrivning av de restaureringar som gjorts från slottets uppförande fram till restaureringen på 1950-talet. Här dras kopplingar till gällande

samhällsklimat, till utvecklingen inom restaureringsdoktrinen och till de arkitektoniska svängningarna. Denna del är en förutsättning för att kunna följa Ove Hidemarks restaurering och för att få en förståelse för varför han valt att göra de val han har gjort vid sin restaurering utifrån den givna målsättningen. Den andra delen behandlar sedan Ove Hidemarks restaurering utifrån Hidemarks egen beskrivning av restaureringen och byggmötesprotokoll. Den tredje delen beskriver utifrån det material som tillhandahållits från slottsarkitekt och förvaltningskontor för det arbete som skall göras vid den kommande restaureringen.

Slutligen görs en diskussion och analys av resultatet genom de frågeställningar som sattes upp för arbetet. Med utgångspunkt i den teoretiska ansatsen, problemformulering och syfte.

1.10 Restaurera och konservera – två centrala begrepp

Ordet *restaurera* härstammar från det latinska uttrycket *restau'ro* vilket betyder att återställa, återuppbygga, förnya. Ordet kan alltså ha flera betydelser och beroende på sammanhang kan definitionen skiljas åt. Inom byggnadssammanhang skiftar betydelsen under olika tider och detta kan kopplas till de olika sätt personer har förhållit sig till och berättar historien.¹⁵

Restaureringsmetoder som används för att bevara en byggnad handlar inte enbart om dess ursprungliga skick. Det handlar lika mycket om att bevara möjligheten till byggnadens fortsatta existens som helhet.¹⁶ I de nutida restaureringarna handlar mycket om att använda de traditionella materialen. Detta grundar sig i den restaureringssyn som växte fram på 1970-talet i samband med byggnadsvårdsåret 1975.

En restaureringsarkitekt måste tolka historien, vilket görs utifrån sin samtids värderingar av den historia som skall tolkas. Den byggda historien, vårt kulturarv är betydelsefullt och synliggör vår historia, den utgör ramen för dåtiden, nutiden och framtiden. Jan Lisinski skriver att *”Det är mångfalden i förhållningssätten till restaurering som hjälper oss att få en nyanserad bild av historien”*.

En annan bevarandemetod är *konservering* som oftast använd för exempelvis konstföremål, kulturhistoriskt värdefulla artefakter och dekorationsmålning. I processen vid en konservering strävar man efter att i varje ingrepp som är nödvändigt att göra använda sig av reversibla åtgärder och material. Med detta menas att varje tillägg som görs i ett föremål skall detta vara möjligt att avlägsna utan att skada originalet. Enligt detta synsätt att konservera är det fördelaktigt att används moderna material i form av syntetiska bindemedel och lim framför traditionella material. Detta då dessa blir klart sekundära tillägg och bidrar till att efterkommande generationer har möjlighet att identifiera originalfärgens ursprungliga bindemedel genom analyser.¹⁷

Det är viktigt att vid en restaurering tänka på att dessa stora skillnader i synsätt finns. Beroende på vilket slutresultat och vad syftet med restaureringen är spelar val av utförare en

---

¹⁵ Lisinski, 1997, nr1

¹⁶ Karlsdotter Lyckman, 2005, s. 31.

¹⁷ Karlsdotter Lyckman, 2005, s. 31.

stor roll. I vissa fall kan en konservator vara enda alternativet medan det i andra fall kan vara förödande.

2. Restaureringshistorien under 1800- och 1900-tal – en översikt

2.1 Restaureringshistorien och det offentliga kulturarvet

De kungliga slotten är en del av det offentliga kulturarvet. Genom att slotten idag förvaltas av Statens fastighetsverk kan dessa vårdas och bevaras. Under de senaste 150 åren, när slotten mindre fungerat som privata bostäder för kungligheter och mer som offentliga besöksmål, har slotten också genomgått förändringar och ett antal restaureringar av olika personer med olika restaureringsideologiska bakgrunder har utförts. Det den offentliga organisationen valt att förmedla genom olika tider i historien har också speglat av sig i byggnaderna och visar tidens officiella syn på den svenska historien och byggnadskonsten.¹⁸

Att ha makt över monumentens gestaltning innebär att ha makt att påverka vår bild av historien (Geijer, 2007, s 11)

De restaureringsinsatser som gjorts har i större och mindre utsträckning inneburit att byggnaderna omgestaltas på olika sätt. De personer som ligger bakom restaureringsprocessen från idé till färdigt resultat påverkar framställningen av byggnaden. Synen på historia, byggnadskonst och byggnadskultur omsätts i fysisk form.¹⁹

I det västerländska samhället har man i lång tid med hjälp av det förflutna markerat sin egen storhet och särart. Det är kanske framförallt under 1900-talet som arkitekter tagit avstånd från det historiska och istället gärna suddat ut denna vid en restaurering. En byggnad är formbar och det är lätt att manipulera det förflutna för det önskade syftet. Ett historiskt minnesmärke är inte statiskt även om det kanske ofta framställs så. Byggnader är förändliga och kan omskapas efter tycke och smak och restaureras i den riktning som makten vill. Det finns en ständig vilja, ibland omedveten, att göra byggnaden samtida med den tid man själv lever i.²⁰

2.1.1 1800-talets restaureringsideal och synsätt

Restaureringskonsten har varit en stor rörelse som samlat många människor, särskilt stark har den varit under skeenden i tiden när samhället varit med om stora förändringar. Detta är tydligt under 1700- och 1800-talet med industrialismens genombrott och den snabba förändringstakten som skedde.²¹ Ser man på restaureringsriktningarna på 1800- och 1900-talet, kan tydliga skiljelinjer skönjas. Under 1800-talet finns en huvudtes om att betrakta den äldre byggnaden som en del av samhällsbyggandet, att återsälla en byggnad till den ursprungliga idealstilen med den nya tidens fulländning i material och teknik.²² Under 1800-talet blev historieskrivningen en vetenskap och var ett i ledet att verka för nationens framställande. Tidens många omgestaltningar av byggnader ställde höga krav på

---

¹⁸ Geijer, 2007, s. 7, 11.

¹⁹ Geijer, 2007, s. 187.

²⁰ Bedoire, 2013, s. 10.

²¹ Bedoire, 2013, s. 10-12.

²² Bedoire, 2013, s. 12.

restaureringsarkitektens förmåga att kombinera både den byggnadshistoriska kunskapen och dess konstnärliga inlevelseförmåga.²³

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) var en av 1800-talets ledande restaureringsarkitekter. Han hade en rationell hållning till byggnadsverket och utgick från dess skelett. Vilket innebar att han kunde skapa ett modernt nationalmonument av en kyrkobyggnad istället för en gudstjänstlokal för ortsborna. Det handlade om att stärka de tekniska egenskaperna i byggnadsverket, förstärka eller ersätta, städa upp, avlägsna ovidkommande delar och öppna igenmurade partier.²⁴ Viollet-le-Duc eftersträvade inte patina utan såg till perfektion, en sten skulle ha en nyhuggen yta. Därför utförde han mycket förstärkningar, lagade och kompletterade samt gjorde tillägg på byggnaderna vid restaureringarna.²⁵ Viollet-le-Duc säger att begreppet restaurering är modernt. Att göra en restaurering på en byggnad betyder varken att reparera den eller att behålla den, inte heller att återuppbygga. Utan enligt honom betyder det att återupprättar den i färdigt skick, ett skick som kanske aldrig tidigare har funnits. Vidare måste både metoder och material för konstruktionen vara av mycket hög kvalitet. Det handlar om att ge byggnaden en nystart istället för ett fortsatt förfall.²⁶ I Sverige följde Helgo Zettervall i Viollet-le-Ducs anda.

William Morris (1834-1896) tog starkt avstånd från industrialismens okänsliga serietillverkning vilken han ansåg förespråkades av de flesta av tidens restaureringsarkitekter, däribland Viollet-le-Duc. För Morris var åldrandet i fokus, man skulle kunna se stenhuggarens mejslspår i stenen. Han säger att en gammal byggnad är som en handskrift, den får inte förfalskas. Är en restaurering nödvändig skall detta ske med tiden och dessa tillägg skall markeras med inskrifter. En byggnad har sin rätt att åldras med alla sina årsringar och skavanker. Morris tillsammans med Philip Webb samlade 1877 kritikerna till en förening under namnet *The Society of the Protection of Ancient Buildings* (SPAB) till vilken även John Ruskin anslöt sig.²⁷

Det skedde mycket nytänkande vid sekelskiftet 1900. Morris, Ruskin och Art and Craft-rörelsen fick då sitt stora genombrott inom nybyggnad och restaurering med hänsyn för tillägg från alla tider. Rörelsen med Morris i spetsen hade även fört med sig nyheten om den lilla människans minnen och med det de små landsortskyrkorna, enkla borgarhem och hela miljöer. Ett exempel på en restaurerad landsortskyrka i Morris anda är Suntaks kyrka.

Morris utarbetade *Manifesto* (1877) vilken har ett starkt fördömande mot den moderna restaureringen som godtycklig. *Manifesto* blev en formell grund för den nya moderna konserveringspolitiken. I *Manifesto* fanns det två viktiga överväganden för hur en utvärdering av en historisk byggnad bör fortgå. 1: bevarandet var inte begränsat till speciella stilar längre, utan baserades på kritiska utvärderingar av det befintliga byggnadstillståndet. 2: Det gamla

---

²³ Geijer, 2007, s. 13.

²⁴ Bedoire, 2013, s. 105.

²⁵ Bedorie, 2013, s. 110.

²⁶ Price, Nicholas Stanely, 1996, s. 314, 316.

²⁷ Bedorie, 2013, s. 136.

monumentet representerade vissa historiska perioder så länge deras autentiska material var ostört och bevaras in situ: alla försök att återställa eller kopiera kommer bara resultera i en förlust av autenciet och skapandet av kopia.

Principerna hos SPAB var ”conservative repair” och ”to stave off decay by daily care” enligt Morris - *”everything made by man’s hands had a form, either beautiful or ugly ‘beautiful if it is in accordance with Nature, and helps her; ugly if it is discordant with Nature, and thwarts her’* (Morris 1877)²⁸

2.1.2 1900-talets restaureringsideologiska svängningar och synsätt på restaurering

Vid sekelskiftet 1900, när motreaktionen kom mot 1800-talets restaureringsideal, förändrades synen. Om tidigare restaureringar utförts likt nybyggnader, skulle nu en nybyggnad se ut som en byggnad med flera hundra år på nacken. Nu eftersträvades hantverkarens märken efter verktygen och tidens tand skulle synas i byggnaden. Vid en restaurering av en byggnad eftersträvades patina och minnen från århundradens ombyggnader skulle synas. Tidens restaurering sökte äktheten och tidens nya arkitektur förvillelse.²⁹ I Sverige gick tidens arkitekter i Morris och hans anhängares fotspår och här kan **Sigurd Curman** (1879-1966) sägas vara dess huvudman i Sverige. Curman utnyttjade skickligt sin dubbla kompetens som historiker och arkitekt och lyckades övervinna de motsättningar som fanns inom kulturminnesvården vid tiden mellan vetenskapliga och konstnärliga kriterier. Grunden i hans arbetsmetod var att utföra noggranna byggnadsundersökningar och uppmätningar och därtill kritiskt förhålla sig till källmaterial. Med detta kunde Curman tillgodose tidens krav på historisk exakthet och konstnärlig gestaltning, och fungera som en medlare mellan arkitekten och antikvarien.³⁰ Curman bidrog till utarbetandet av en ny praxis för hanteringen av restaureringsärenden och blev chef för byrån som hanterade kulturhistoriskt intressant bebyggelse inom Byggnadsstyrelsen. År 1923 blev han riksantikvarie och med det förstärktes antikvariens position inom byggnadsminnesvården.³¹

Erik Lundberg var i början av sin karriär mest verksam som antikvarie och byggnadsarkeolog för att sedan ägna sig åt att praktiskt verka som restaureringsarkitekt. Precis som Curman var Lundberg både historiker och arkitekt. Han samarbetade med Curman och fortsatte sedan att förvalta arvet efter Curman. Med tiden utvecklade han sin egen gestaltningsmetod.³²

På 1960-talet blev Lundbergs restaureringsarbeten kritiserade i ett förändrat kulturklimat. Man ansåg att den antikvariska hänsynen ofta hade fått stå tillbaka för Lundbergs personliga tolkning och gestaltningsvilja.³³ Efter den kritik som Lundberg fick kom han med ett svar på detta med en skrift som formulerar hans restaureringssyn. Han diskuterar begreppet restaurering och framhåller att det i hög grad handlar om mötet mellan gammalt och nytt. I

---

²⁸ Jokilehto, 1999, s. 185.

²⁹ Bedoire, 2013, s. 12.

³⁰ Edman, 1999, s. 203

³¹ Geijer, 2008, s. 59.

³² Edman, 1999, s. 79.

³³ Edman, 1999, s. 80.

och med detta frammanade Lundberg att den idealiska restaureringsarkitekten var en självständig konstnär som utförde sitt arbete med gamla miljöer på ett disciplinerat och ansvarstagande sätt.³⁴ Enligt Lundberg var skillnaden mellan gammalt och nytt inte bara byggnadens materia utan även själva det ”tänkande” som byggnadssättet representerade. Det var viktigt att restaureringsarkitekten kunde förstå andra tiders förhållningsätt och den gamla byggnadens egna förutsättningar, inte bara konstnärliga utan också byggnadstekniska.³⁵ Lundberg förkastade rekonstruktion och beskriver detta med att en rekonstruktion inte ”*blir annat än en bild utav hur det var i gamla dagar. Det gamla självt ser annorlunda ut*”.³⁶ Det kan sägas att Lundberg som både arkitekthistoriker och restaureringsarkitekt var en systembyggare som med det djupaste allvar tog sig an uppgiften att förena teori och praktik, intuitiv känsla och rationellt förnuft.³⁷

Förhållningsättet som Curman förespråkar med bland annat Morris och Ruskin som föregångare rekommenderades dock inte i den internationella restaureringsdiskussionen. I *Charta Venezia* som antogs 1964 uttrycker man detta om dock mer försiktigt:

När skikt från flera olika tidsperioder finns bevarade i ett och samma byggnadsverk kan man blott undantagsvis rättfärdiga att underliggande lager friläggs. Detta bör endast ske om det som tas bort är av ringa intresse och det som kommer i dagen är av stort historisk, arkeologiskt eller estetiskt värde samt bedömes vara i tillräckligt gott skick. (Bedorie, 2013, s. 311-312.)

Charta Venezia blev huvuddokumentet för *International Council on Monuments and Sites* (ICOMOS), som bildades 1965 och fick stor betydelse för det internationella samarbetet, där Sverige stod utanför. Formuleringarna i *Charta Venezia* utgick i stort sett från Cesare Brandi som var Italiens ledande restaureringsteoretiker.³⁸

Cesare Brandi var en stor mångvetenskapligt förankrad akademiker. Han var den första direktören för Istituto del Restauro mellan 1936 och 1961. Han publicerade sitt verk *Teoria del Restauro* år 1963, där han försvarar vikten av det konstnärliga värdet.³⁹ I hans teori om restaurering av ett objekt utgår han ifrån dess konstnärliga och historiska perspektiv. När man ser på en byggnad måste man se alla dess faser ur historien: dess ursprung, mellanperioden och det nutida. Han poängterar vikten av att dessa faser måste vara synliga, det går inte att förneka tidens gång, eller att förflytta objektet ur tiden. Han säger även att patina bör bevaras och att de ändringar som görs ej bör vara iögonfallande, men skönjbara på nära håll.⁴⁰

Brandi använder sig av två huvudprinciper inom ämnet restaurering; Den första att ett konstverk har sina olika delar, en del som påvisar den utåtriktade funktionen *appearance*. Den andra är *structure* som är ytterligare en del av objektet. Detta är ganska luddigt men Brandi ger ett exempel över dessa begrepp i sin text. En målning på en träpannå, har virket blivit

---

³⁴ Edman, 1999, s. 126.

³⁵ Ibid, s. 128.

³⁶ Ibid, s. 127.

³⁷ Ibid, s. 138.

³⁸ Bedorie, 2013, s. 313.

³⁹ Munoz Viñas, 2005, s.6.

⁴⁰ Bedoire, 2013, s. 313, 332.

dåligt och är inte längre ett bra underlag för till konstverket. I det fallet är konstverket *appearance* och träet *structure*. Det är dock viktigt att hålla i minnet att detta är ett exempel och att och det är inte så självklart hur det skall definieras. Den ändrade strukturen påverkar inte utseendet.⁴¹

Its historical significance has priority over its aesthetic value. Since the work of art is a historical monument.
(Price, Nicholas Stanely, 1996, s. 232)

En annan aspekt Brandi talar mycket om är tiden. För att göra en restaurering legitim kan man inte förutsätta att tiden är reversibel eller att historien kan avskaffas. Man måste vid en restaurering respektera den komplexa historiska karaktären hos en byggnadskropp. Alltså inte restaurera utan samband med tiden eller i dess hemlighet. Istället skall man lyfta fram dess verkliga händelser och integrera det som en del i processen, genom vilken objektet överförs till framtiden.⁴²

Även rekonstruktion är ett bevis för mänsklig handling och det representerar en historisk handling i sig, men är inte detsamma som ett tillägg. Ett tillägg kan fullända ett arbete eller kan fungera praktiskt i arkitektur olika än originalets intention. En rekonstruktion däremot strävar efter att omforma byggnaden.⁴³

Brandis idéer skulle få gehör i Sverige först på 1970-talet. Detta genom Erik Lundbergs elev, arkitekten och konsthistoriken **Börje Blomé**, som kom i kontakt med Brandis lära genom en lärare vid *Instituto del Restauro* i Rom. Blomé förehöll patina som en kvalitet och för honom innebar restaurering förutom att iståndsätta och funktionsanpassa, att vara hänsynsfull. Detta utan att tillgripa rekonstruktion eller pastisch.⁴⁴ På 1960-talet riktade han hård kritik mot myndigheter för deras ovetenskapliga och omedvetna hållning till restaureringsfrågorna. Blomé ansåg att detta berodde på Sigurd Curman som under lång tid varit riksantikvarie och varit ovillig att utveckla teorier och metoder.⁴⁵

Vad som kan skönjas är att både Curman och Blomé egentligen utgår från samma grund i sekelskiftets restaureringsteorier. Dessa har vartefter utvecklats åt olika håll. Blomé stod för sin vetenskapliga förhållningsätt till restaureringsyrket. Den svenska tradition som utgår från Curman har snarare syftat till den harmoniska föreningen mellan konstnärliga och vetenskapliga kriterier.⁴⁶

Efter andra världskrigets slut sker en ny omvälvning och historiesyn. Nu ser man vikten i att bevara det industriella arvet och 1800-talets och 1900-talets relativt stora byggnadsbestånd. Det blir under sent 1900-tal åter aktuellt att rekonstruera tidigare förlorade byggnadsminnen, detta med tidens postmoderna strömningar, en tid då bilden och berättelsen får en ny central

---

⁴¹ Price, Nicholas Stanely, 1996, s. 232.

⁴² Ibid, s. 233.

⁴³ Ibid, s. 235.

⁴⁴ Bedoire, 2013, s. 332

⁴⁵ Edman, 1999, s. 212

⁴⁶ Edman, 1999, s. 194.

roll. När framtiden är osäker, finns det ett behov av en förankring i historien. Detta görs genom att rekonstruera och återskapa den historiska spegeln.⁴⁷ Under senare delen av 1900-talet har motiven för restaureringar varit renodlat konstvetenskapliga och praktiska, vilka senare har kombinerats med motiv om att levandegöra. Vad som är av vikt är, att de kulturhistoriska värdena inte får utarmas, dessa ska förstärkas och det går inte nog att poängtera dessa kulturhistoriska byggnader som en ändlig resurs.⁴⁸

Under den senaste tidens restaureringspraktik är rekonstruktion en vanlig tendens. Detta tankesätt är tätt besläktat med det sena 1900-talets hunger efter de traditionella materialen och den äldre byggnadskonstens materialtekniska förutsättningar, där Ove Hidemark kan sägas vara dess huvudman, exempelvis återuppbyggnaden av Katarina kyrka på Södermalm. Genom detta har sedan 1980-talet nya yrkesgrupper blivit gällande inom restaureringarna och påverkat restaureringsprocessen. Här har både hantverkare, ingenjörer och konservatorer fått en större del och möjlighet att påverka.⁴⁹

Ett viktigt argument för rekonstruktion är att de anses bidra till att monumentets upplevelsepotential och kulturturistiska attraktion ökas, något som också ligger i linje med nutida kulturpolitiska mål.
(Geijer, 2007, s. 210.)

Idag kan dock sägas att det inte finns någon entydig restaureringsdoktrin, möjligen med undantag av den aspekten att varje restaureringssituation är unik. Paralleller kan dras mellan utvecklingen av historieskrivningen, forskning inom byggnadshistoria och gestaltningen av historiska monument. Där både den akademiska forskningen och restaureringarna av offentliga byggnaden är sanktionerade genom statliga medel, detta medför att, ”*oavsett anspråk representerar en offentlig historiesyn*”.⁵⁰

2.2 Ove Hidemark

I skilda skrifter och böcker beskriver olika författare och även Ove Hidemark själv hans restaureringsideologi och syn på restaureringsproblematiken. Nedan följer en sammanfattande beskrivning av Hidemark utifrån två skilda författare, Fredric Bedoire och Victor Edman, varefter Ove Hidemarks egen beskrivning av hans arbete och syn på restaurering beskrivs utifrån boken *Dialog med tiden* (1991) och en intervju som gjorts i tidskriften *Arkitektur* (1996).

2.2.1 Victor Edman och Fredric Bedoires beskriver Ove Hidemark

Vid slutet av 1960-talet fanns det ett stort missnöje kring den svenska restaureringssituationen och Riksantikvarieämbetets godtycke. Flertalet restaureringar med moderna material i äldre byggnader hade fått katastrofala följder. Byggnadsingenjören Ingmar Holmström efterlyste i sin artikel i *Byggmästaren* 1967 större kunskap om de traditionella materialen. Hans artikel

---

⁴⁷ Bedoire, 2013, s. 14.

⁴⁸ Geijer, 2007, s. 189.

⁴⁹ Geijer, 2007, s. 209.

⁵⁰ Geijer, 2008, s. 62.

var understödd av byggnadsarkeologen Iwar Andersons artikel i samma tidskrift som lyfte fram problematiken från sin synvinkel.⁵¹

Snart framträder en tidigare elev till Erik Lundberg, Ove Hidemark, som med stor envishet och kraft formulerar en ny ideologi. Detta gör han i samband med det omfattande restaureringsprojektet av Skokloster slott. Den nya synen på restaurering som nu formulerades kan kopplas till tidens genombrott för det ekologiska synsättet och den samhällsomvandling som skedde efter upprepade oljekriser. Inom den statliga planeringsstrategin mot slutet av 1960-talet var den grundläggande principen att hushålla med mark och vatten, en strategi under namnet Fysisk riksplanering. Det var under denna nya brytningstid som ett större inventeringsarbete av bebyggelse sattes igång liksom upprättande av bevarandeplaner i kommunerna.

För Ove Hidemark var en gammal byggnad som en berättelse; han önskade bevara ”känslan av en åldrande byggnad med en lång historia bakom sig”. Det autentiska, det äkta, stod i centrum, och detta gällde i hög grad materialet och att man inte skulle införa främmande ämnen i byggnaden. - (Bedoire, 2013, s. 338.)

Under det Europeiska byggnadsåret 1975 beskriver Ove Hidemark själv att hans restaureringssyn grundar sig på ”byggnadsteknisk ekologi”. Efter byggnadsvårdsåret började en folkrörelse att bildas och intresset för de traditionella materialen växte. Det gällde nu inte bara tegel, sten och trä utan också att fasadens material med kalkputs, falurödfärg och linolja. Hidemark blir internationellt erkänd och Sverige blir det land som står främst i ledet att strikt tillämpa Hidemarks restaureringssyn med de traditionella materialen.⁵² Ove Hidemark har alltjämt sedan 1970-talet haft en ledande position inom den svenska restaureringsdoktrinen.⁵³ Detta rör även enklare bebyggelse genom hans medverkan i den mycket spridda boken *Så renoveras torp och gårdar*, vilken har tryckts i flertalet upplagor sedan 1972.

Hidemark påstår att en restaurering är ”*konstutövning på vetenskaplig grund*”, ett arbetssätt som syftar till att både tillgodose de konstnärliga och vetenskapliga perspektiven och tillsammans skapar dessa en arkitektonisk helhet. Detta synsätt och denna tradition kan hänföras till både Sigurd Curman och Erik Lundberg. Curman, Lundberg och Hidemark motsäger sig tanken om en fastställd restaureringsdoktrin och har alla hävdat att det är nödvändigt att anpassa sig till det säregna fallet och dess förutsättningar.⁵⁴ Därtill vill de se att tiden som en ändlig och obruten tradition, där tiden sammanflätas istället för att bli en åtskiljare. I och med detta synsätt passar inte vissa delar in i byggnaderna, sådana som senare tillkommit och därmed inte passar in i visionen om det obrutna flödet. Ove Hidemark har fört vidare Curman och Lundbergs linje, samtidigt som han har tillfört egna drag.

”*Föreställningen om de fullkomligt orörda tidslagren är hämtad från det sena 1900-talets idévärld*”⁵⁵

---

⁵¹ Bedoire, 2013, s. 335-336.

⁵² Bedoire, 2013, s. 339.

⁵³ Edman, 1999, s. 141.

⁵⁴ Ibid, s. 213.

⁵⁵ Ibid, s. 214.

Hidemark formulerade en teori som utgick från ett varaktigt och sunt byggande med traditionella material, utan inblandning av modern teknologi. Han sökte efter att bevara den historiska trovärdigheten och i detta var slitage och patina viktiga element i hans gestaltningar av den historiska kontinuiteten och tidens gång. Analysmetoden som Hidemark använde sig av grundade sig byggnadens tekniska status och historien i byggnaden dessa två delar sammankopplas och kan formuleras som en ”*tekniskt historisk läsart*”.⁵⁶

Ove Hidemark förnekar att han hade en konsekvent metod för sina olika restaureringsarbeten men hans arbete går att hänföra till tidens restaureringstradition under 1900-talet i Sverige. Om Kina slotts restaurering menar han att denna kan hänföras till den restaureringsmetod som Ragnar Hjort tillämpat vid hans restaurering av Hagapaviljongen 1937-46, en rekonstruktion som utförd med en så illusoriskt och historisk korrekthet som var möjligt. Detta sätt att restaurera skiljer sig från 1900-talets restaureringstradition och kan snarare hänföras tillbaka till 1800-talets restaureringstänkande. Restaureringen av Skokloster slott ansluter sig istället till Curmans tradition att restaurera.⁵⁷ Det arbete som Hidemark gjorde under 1970-talet med Skokloster slott fick han mycket uppmärksamhet för, detta i huvudsak på grund av sitt nytänkande inom materialteknik och för sin ideologiska inriktning. Genom detta arbete skapade han en särställning och grund för sitt kommande arbete och en auktoritet som restaureringsarkitekt och teoretiker.⁵⁸

Victor Edman skriver att det finns ett samhällskritiskt drag hos Ove Hidemark, precis som hos hans föregångare. Det fanns en vilja att skapa ett alternativ till nutidens förhållningsätt till byggandet. Hidemark var kritisk mot den moderna byggnadsindustrin och menade på att de hade ett kortsiktigt tänkande och mot detta ställde han den traditionella byggnadstraditionen.

Restaurering handlar ur den aspekten om att återupprätta en äldre byggnadstradition och att därigenom frigöra sig från det nutida byggandets skadliga konsekvenser.
(Edman, 1999, s. 211.)

I Hidemarks restaureringssyn har tidsbegreppet en viktig roll. Han skildrar tiden på två sätt, dels den fysiskt betingande ”absoluta tiden”, vilket beror på byggnadens material och vittringsprocesser. Den ”relativa tiden”, är den upplevda tiden och handlar om människan och dess möjlighet att uppleva tiden utan sina egna begränsningar och därmed leva sig in i det förflutna som en historisk verklighet. Hidemarks vilja att slå vakt om det långa tidsperspektivet har han i vissa avseenden betraktat nutiden underordnad det längre tidsflödet. Exempel på detta är tydligt vid diskussionerna som fördes kring Stockholms slotts färgsättning. När andra förespråkade slottets ljusa färgsättning från 1700-talet menade Hidemark att den vid förra sekelskiftet rödbruna tonen som slottet har bör vara gällande. Färgsättningen är miljöbildande och ger ett sammanhängande och historiskt äkta landskap menade Hidemark.⁵⁹

---

⁵⁶ Ibid, s. 209-210.

⁵⁷ Edman, 1999, s. 201.

⁵⁸ Ibid, s. 142.

⁵⁹ Ibid, s. 212.

2.2.2 Ove Hidemarks egna tankar kring hans restaureringar

I boken *Dialog med tiden* (1991) skriver Ove Hidemark om några skilda uppdrag han gjort som restaureringsarkitekt och hans syn på förhållningsätt vid restaurering.

Hidemark tar upp restaureringsbegreppet och dess allt jämt omtvistade betydelse. Alltsedan Wyatts och Carters under sent 1700-tal och Ruskin kring mitten av 1800-talet. Var tid har sitt eget förhållande till historien och ibland ställs det på sin spets, ”*blir en paradox: att rädda men inte röra, att hellre låta förgå än att förändra*”. I annat fall det motsatta, att pedagogiskt lägga saker tillräta och att ta sig rätten till att förändra.⁶⁰

Vidare talar han om att ett förhållningsätt som en gång varit förbjudet, men med tiden blir accepterat och värt att bevara, vilket beskrivs som den andra paradoxen med stor spännvidd. Ove Hidemark beskriver i boken att tidens förhållningsätt utgår från den reaktion som skedde på 1800-talet med stilenlighetsideal, men att det egentligen ligger i ett pragmatiskt mellanläge och att avhållsamhet hyllas. Ur ett mindre teoretiskt perspektiv handlar det i slutändan kanske om möjligheten att uppleva tiden: en byggnad med en sammansatt personlighet som genom tiden åldrats och slitits.

Hidemark skriver om doktrindebatten kring sekelskiftet 1900 som begynnelsen till nutidens förhållningsätt. Han hör Sigurd Curmans ord om ”*den konstnärliga hudens betydelse*”, vilket kan förklaras som form och patina i en kombination. Hidemark håller med i det Curman menar med huden men vill lägga till de underliggande musklerna i en byggnad, byggnadens materiella helhet med murverk, takstolar, bjälklag och grundläggning. Utan dessa delar som skapar helheten menar Hidemark att man aldrig kan uppnå sitt syfte med en restaurering.

Restaurering är aldrig en historiens kosmetik inför det ytligt presentabla, utan en fråga om att se till en helhet, till åldrandebilden i staturen, skelettet, likaväl som i huden och musklerna. Det är i grunden ett materialetiskt eller materialekologiskt krav. (Hidemark, 1991, s. 44.)

Teoretisk kan minst tre grundtyper inom begreppet restaurering urskiljas där han ser den första som en regelrätt konservering, vidare reparation i mer eller mindre omfattning med gräns till ombyggnad och till sist rekonstruktion. I de flesta fall handlar det om en kombination av dessa grundtyper.⁶¹

Hidemark liknar sin restaurering av Skokloster slott vid konservering, där en gränsszon finns mellan det fortlöpande åldrandet och att konservera och med det hejda åldrandets hastighet. Han beskriver restaureringsarkitektens roll som såväl poet och historiker, ingenjör och konservator och detta på en och samma gång.

Det finns vid en restaurering inget objektivt resultat, menar Hidemark. Det är den individuella förmågan och en attitydfråga, vilket varierar från en restaureringsarkitekt till en annan. Där det sker en harmonisk växelverkan mellan objektet och restaureringsarkitektens egen personlighet, vilket helst skall ske i djupaste vänskap.⁶²

---

⁶⁰ Hidemark, 1991, s. 44.

⁶¹ Hidemark, 1991, s. 45.

⁶² Hidemark, 1991, s. 46.

En objektiv restaurering är en absurditet. Det gäller alltid ett val och på samma gång en vilja./.../
Om begreppen konservering och ombyggnad var för sig kräver stor insikt och kunskap om historia och byggnadsteknik, så stegras dessa krav ännu mer när man rör vid begreppet rekonstruktion. (Hidemark, 1991, s. 46.)

I artikeln ”Från Kina slott till Sergels torg” görs en intervju med Ove Hidemark av Olof Hultin och Johan Mårtelius i tidskriften Arkitektur nr 2/1996. En fråga som ställdes var ”Beskriv kort din restaureringsmetod!”. Hidemark säger att metoden hänger samman med objektet och det finns ingen generell handbok om hur man restaurerar. Det primära är hela tiden dialogen med objektet. Precis som i boken *Dialog med tiden* säger han återigen att det inte finns någon objektiv restaureringsmodell. Det grundar sig alltid i ett personligt ställningstagande som alltid är subjektivt. Man kan tydligt se de skilda restaureringsmetoderna han använt vid såväl Skokloster slott och Kina slott.

På Skokloster drar jag fram patinan och tidens tand och den materiella tidsdimension som finns i byggnaden. Kina slott kan jämföras med en veteranbil. Där accepterar man inga felaktiga delar eller kulörer. Den skall vara skinande blank och verkligen utstråla lust. Syftet är att återställa lyskraften och så har det inte varit i alla restaureringarna. (Hultin & Mårtelius, 1996, s. 10.)

Olof Hultin ställer en fråga om vad det egentligen är besökarna får se, är det så här såg Kina slott ut 1769 eller är det så som Ove Hidemark tror att det såg ut. Hidemark svarar med att han gör så gott han kan och han menar att restaureringen av Kina slott är till 95 procent trovärdig, med grundade belägg. Vidare att det är hans roll som restaureringsarkitekt att välja att släppa fram den kända kunskapen eller att hålla den tillbaka.⁶³

---

⁶³ Hultin & Mårtelius, 1996, s. 10.

3. Juridiska förutsättningar för vård och bevarande av Kina slott

3.1 Författningsskydd

Lagar och skydd för de statliga byggnadsminnena och Kina slott.

Statligt byggnadsminne

I landet finns omkring 270 statliga byggnadsminnen (SBM). Dessa består av de mest kulturhistoriskt värdefulla byggnader och anläggningar som finns i statens ägo. Avsikten med att byggnadsminnesförklara en byggnad är att säkerställa bevarande och garantera ett långvarigt underhåll av hög kvalitet. Syftet är även att göra byggnaderna tillgängliga så att människor nu och i framtiden kan uppleva dessa och den historia de bär med sig.

Det är regeringen som fattar beslut om nya byggnadsminnen och fastställer dess föreskrifter enligt förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen m.m (FSBM).

Riksantikvarieämbetet lämnar förslag på ny byggnadsminnen till regeringen och fungerar som tillsynsmyndighet över de statliga byggnadsminnena vilket står i 5 § (FSBM). Detta innebär bland annat att behandla frågor om åtgärder i statliga byggnadsminnen, vilka strider mot skyddsföreskrifterna. Därtill att vara delaktig och följa vården och underhållet av byggnaderna och bevara att arbetet utförs ur ett kulturhistoriskt hänseende korrekt sätt i enlighet med skyddsföreskrifterna. Om inga skyddsföreskrifter föreligger skall 21 § kungörelsen (1920:744) med skyddsföreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet tillämpas. Detta innebär att RAÄ har skyldighet att pröva samtliga åtgärder som görs vilka har syfte att ändra en byggnad, alltså om en byggnad skall byggas till, förändras eller repareras.

När den nya förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen trädde i kraft 1 januari 2014 finns det i lagen övergångsbestämmelser från den äldre förordningen (1988:1229) om hur statliga byggnadsminnen skall behandlas, vilka tillkom innan den nya förordningen trädde i kraft.

Förutom (FSBM) finns det bestämmelser i plan- och bygglagen (PBL) och miljöbalken (MB) som rör de statliga byggnadsminnena. Om ett statligt byggnadsminne är byggt inom eller på en fornlämning gäller 2 kap i Kulturminneslagen (KML).⁶⁴

Kina slott – en del av riksintresset AB30 Lovö-Lindö

Drottningholm med Kina slott är sedan 1987 en del av riksintresseområdet för kulturmiljövården, AB30 Lovö. Riksintressena skyddas genom miljöbalken (1998:808) under det 3 kapitlet. Det är kommunens ansvar att tillgodose riksintresset och det är länsstyrelsen som övervakande myndighet som skall se till att så sker. Uttrycket för riksintresset för Drottningholm lyder:

---

⁶⁴ <http://www.raa.se/app/uploads/2013/11/Statliga-byggnads-minnen.pdf>

Drottningholm slott, påbörjat på 1660-talet efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. och med till- och ombyggnader från 1700-talet. Parken med barockanläggning och engelsk park och en lång rad byggnader för olika ändamål, bl a teatern, bostadsflyglar, Kina lustslott, koppartält och Götiska tornet. Manufakturmiljön Kanton från 1700-talet och servicesamhället Malmen med slottets förvaltningsbyggnader och ett till stora delar självvuxet hantverkarsamhälle. Färjeläge och gästgiveri med anor sedan 1600-talet samt andra uttryck för rekreativmiljön. Lovöns storskaliga jordbrukslandskap med karaktären av herrgårdslandskap med stora åkrar, alléer och små herrgårdsanläggningar. Lovö medeltida sockenkyrka med huvudsaklig prägel av 1600- och 1700-talens ombyggnader.⁶⁵

Världsarv

Ett av huvudmotiven till av Drottningholmsområdet 1991 fördes upp på UNESCOs världsarvslista var Kina slott. Motivet till att Drottningholmsområdet blev världsarv lyder:

Anläggningen Drottningholm - slottet, teatern, Kina slott och parken - är det bästa exemplet i Sverige på ett kungligt 1700-talsresidens, representativt för all europeisk arkitektur från denna tid. Drottningholms slott är påverkat av franske kungens Versailles liksom många andra slott i Europa under denna tid.

Fig. 3. symbol för världsarv, vårdprogrammet 2008

Att slottet har denna status innebär att det är så högt värderat att det är en angelägenhet för hela mänskligheten och skall skyddas för all framtid. Kina slott är omistligt både ur ett internationellt och nationellt perspektiv. Allt som skall göras med anläggningen måste därför hanteras med största noggrannhet. Det finns ett ansvar att vid varje restaurering dokumentera och motivera för de val som görs.⁶⁶ I vårdprogrammet för Kina slott som upprättades 2008 av förvaltningskontoret på Drottningholm beskrivs Kina slott såhär:

Kina slott är en del av världsarvet Drottningholm och har mycket stora kulturhistoriska värden som är både nationella och internationella. Anläggningen intar en särställning bland kinainspirerade lustslott i Europa, genom sin storlek, sina arkitektoniska kvalitéer och det konsekventa temat. Tillsammans med slottsteatern är Kina slott Drottningholms mest betydelsefulla del enligt världsarvsnomineringsen.⁶⁷

3.2 Statens fastighetsverk (SFV)

En organiserad förvaltning av statens ägor och rikedomar har rötter tillbaka till medeltiden och den stora förändringen som inleddes under Vasatiden och etableringen av den svenska centralmakten. Genom århundradena framåt effektiviserades organisationen och nya etableringar av olika administrativa ämbeten skapas.

⁶⁵ http://www.raa.se/app/uploads/2012/06/AB_riksintressen1.pdf

⁶⁶ Alm, 2002, s. 356.

⁶⁷ DFA, vårdprogram, 2008

Kungl. Byggnadsstyrelsen (1918-1993)

Föregångaren till Statens fastighetsverk är den Kungliga byggnadsstyrelsen som bildades 1918 ur Överintendentsämbetet som i sin tur kom till vid början av 1800-talet. Den nya organisationens arbete bedrevs i olika fackavdelningar; byggnadsbyrån som skötte lokalplanering, frågor angående nybyggnad och upplysningsverksamhet. Intendentbyrån ägnade sig åt frågor som handlade om uthyrning och förvaltning. Stadsplanebyrån behandlade planfrågor och från året 1948 hade länsarkitektorganisationen hand om byggnormen. En helt ny avdelning som inrättades var den kulturhistoriska byrån som hade ansvar över frågor gällande byggnadsvård och de statliga byggnadsminnena. Vården av de kungliga slotten övertog kungliga byggnadsstyrelsen i samarbete med rikantikvarien från Ståthållarämbetet som tidigare haft hand om vården av slotten.⁶⁸

Under den period som Kungliga byggnadsstyrelsen verkade år 1918-1968 har aldrig de civila statliga byggnadsfrågorna varit så samlade som under denna tid. Under 1960-talet var det högkonjunktur och det blev ett stort nybyggnadsbehov för den statliga förvaltningen. Till följd av detta var en omorganisation nödvändig för att lätta på arbetsbördan. År 1968 skedde omorganisationen och byggnadsstyrelsen fick mer renodlade arbetsuppgifter som gällde lokalförsörjning, byggnader och förvaltningen av statens egna behov. Nu bröts det tidigare centraliserade verket ner i mindre fastighetsdistrikt på regional nivå som skulle sköta förvaltning, projekt och produktion.

Detta medförde att det blev ett stort tryck och en betungande arbetsbörda för den Kungl. Byggnadsstyrelsen, vilket medförde att en omorganisation ägde rum 1968. Uppgifterna delades upp i dels mindre fastighetsdistrikt och Riksantikvarieämbetet tog över vissa arbetsuppgifter. Det nyinrättade Statens planverk tog över allt ansvar för planväsendet, länsarkitekter och byggnorm. Övriga uppgifter som tidigare låg på byggnadsstyrelsen flyttades nu över på andra verk. Riksantikvarieämbetet tog över myndighetsansvaret för de statliga byggnadsminnena och kyrkorna i landet och det nybildade Statens planverk tog över myndighetsansvaret för planväsende, länsarkitekter och byggnorm.⁶⁹

Statens fastighetsverk år 1993 till idag

Tidigare byggnadsstyrelsen delas upp 1993 i flera fristående statliga bolag och verk. De fastigheter som av kultur- och säkerhetsskäl skulle behållas i statens ägo tillföll den nya myndigheten Statens fastighetsverk (SFV). Till SFV tillkom även mark från Domänverket och befästningar från Fortifikationsverket.

Idag förvaltas merparten av de statliga byggnadsminnena i Sverige av Statens fastighetsverk. Några förvaltas av Fortifikationsverket och Riksantikvarieämbetet. SFV ansvarar för vård och underhåll av dessa fastigheter och vid underhåll, ombyggnad, restaurering och nybyggnad fungerar SFV som byggherre. Verksamheten är organiserad lokalt med ansvariga förvaltare

---

⁶⁸ <http://sfv.se/sv/om-oss/en-lang-historia/1918-1967-kungl-byggnadsstyrelsen/>

⁶⁹ <http://sfv.se/sv/om-oss/en-lang-historia/1968-1993-kbs-byggnadsstyrelsen/>

vilka samlas i regionala kontor i grupper efter byggnadsslag. Central finns stöd till förvaltningen i form av rådgivare och specialister inom alla fackområden.⁷⁰

Vår verksamhet är ... en balansakt mellan att visa respekt för vårt kulturarv och att bedriva utvecklingen framåt.⁷¹

För att fastighetsbeståndet skall kunna säkerställas tas det fram specifika vårdprogram och skyddsbestämmelser för vården och bevarandet. För de statliga byggnadsminnena som omfattas av förordningen om statliga byggnadsminnen har Statens fastighetsverk en förvaltningspolicy. Varje anläggning, byggnad, park eller markområde skall dessutom ha klara mål redovisade i respektive vårdprogram. På SFV:s hemsida redovisas ett antal mål för underhåll, bevarande och utveckling av fastigheterna:

- Bevarat och förädlad kulturhistoriskt värde
- Engagerad allmänhet, som har största möjliga upplevelse och nytta av fastigheten
- Utveckling av fastigheten för genomtänkt användning och intresserade nyttjare som ser det historiska värdet som en tillgång
- Bästa ekonomiska resultat med hänsyn till fastigheternas förutsättningar⁷²

För Kina slott upprättades det senaste vårdprogrammet år 2008 på uppdrag av förvaltaren. Det upprättades av AIX arkitekter under ledning av dåvarande slottsarkitekten Jan Lisinski och arbetet utfördes av tre byggnadsantikvarier.

3.3 Yrkesroller

För att upprätthålla vården och bevarandet av de statligt ägda fastigheterna finns ett antal nyckelpersoner vid restaureringar. Dessa kommer in i olika stor utsträckning och har skilda uppgifter. Som tidigare nämnts i kapitlet har RAÄ den övergripande tillsynen och godkänner de förändringar som skall göras.

Fastighetsförvaltare på SFV

Inom varje förvaltningsområde finns förvaltningskontor. Enligt den arbetsordning som SFV tagit fram står det att fastighetsförvaltarens roll är att gentemot fastighetschefen svara för den ekonomiska och tekniska förvaltningen av objekten. Dess ansvar är på plats på förvaltningen och har ansvar för att slottsarkitektens kompetens tillvaratas så att rätt typ av beslut tas för en kvalitativ vård inom den givna budgeten.⁷³

Slottsarkitekt

En restaureringsarkitekt måste tolka historien, vilket görs utifrån sin samtids värderingar av den historia som skall tolkas. Den byggda historien, vårt kulturarv är betydelsefullt och synliggör vår historia, den utgör ramen för dåtiden, nutiden och framtiden. Jan Lisinski

---

⁷⁰ <http://sfv.se/sv/om-oss/en-lang-historia/1993-idag-statens-fastighetsverk-sfv/>

⁷¹ Tradition i utveckling, s. 1.

⁷² <http://sfv.se/sv/om-oss/uppdrag/kulturarv/>

⁷³ http://sfv.se/globalassets/omoss/slottsarkitekter/slottsarkitektinstruktion_for_kungligt_slott.pdf

skriver att ”Det är mångfalden i förhållningssätten till restaurering som hjälper oss att få en nyanserad bild av historien”.⁷⁴

SFV:s upphandlade alla slottsarkitekter som konsulter enligt Lagen om offentlig upphandling, LOU. Slottsarkitekterna upphandlas på sex år med möjlighet till tre års förlängning, varefter en ny upphandling görs.⁷⁵ Det ställs särskilda krav på slottsarkitekter som upphandlas, att dessa har ett väl utvecklat restaureringsideologiskt förhållningsätt, förmåga att gestalta med hög kvalitet i stora och små projekt. Det är viktigt att arkitekten har en god samarbetsförmåga och ett yrkeskunnigt kontaktnät. Dessa slottsarkitekter skall medverka till att viktiga synpunkter tillgodose, så som arkitektoniska, konstnärliga, antikvariska och tekniska. Därtill säkerställa att kontinuitet och kvalitet uppnås i den löpande vården av objektet. Slottsarkitekten skall följa SFV:s kvalitetsledningssystem med tillhörande dokument.⁷⁶

Bebyggelse-/byggnadsantikvarie

Antikvariens uppgift är att se till byggnadens kulturhistoriska värde. Informant 4 är byggnadsantikvarie och är ofta kopplade till olika projekt i samarbete med SFV. Där antikvariern utför kontroller under restaureringen och övervaka att arbetet som utförs sker i enlighet med RAÄ:s tillstånd. Det är RAÄ som ofta ställer krav till SFV om antikvarisk kontroll med slutrapport och dokumentation av historiska spår som uppkommer vid restaureringen. Antikvariern är ofta med på byggmöten under projektets gång och har en löpande kontakt med hantverkare angående arbetet som utförs. Ingår en konservator i projektet följer dennes rapport med som en bilaga i slutrapporten.

Konservator

I ett projekt kan en konservator kopplas in, detta på grund av sin sakkompetens vilka inriktningar skiftar mellan olika konservatorer. Deras arbetsmetod är konservering vilket oftast används för konstföremål, kulturhistoriskt värdefulla föremål och dekorationsmålning. Konservatorn använder sig av moderna material, en målningskonservator använder syntetiska bindemedel och lim framför de traditionella materialen. I vissa fall kan detta vara en adekvat metod då tilläggen som görs blir synliga och lätta att identifiera från det ursprungliga.⁷⁷ Vid arbeten vid Kina slott har Konservatorer i stor utsträckning kopplats till projekt interiört. I enstaka fall har även konservatorer varit med på exteriöra restaureringar.

Traditionella hantverkare

Olika typer av hantverkare blir vid en restaurering alltid kopplat till projektet, allt från personer specialiserade på finsnickeri, dekorationsmåleri, puts, förgyllning, stuck och plåtarbete. Det beror helt på vilket typ av arbete som skall utföras och vad för typ av objekt det handlar om.

Vid exempelvis Kina slotts restaurering 1989-96 var dekormålaren Lennart Tjernberg starkt involverad. För honom är samspelet mellan teoretisk och praktisk kunskap en viktig

---

⁷⁴ Lisinski, (1997), nr1

⁷⁵ http://www.sfv.se/globalassets/kulturvarden/2010_04/6dromjobb_for_en_arkitekt.pdf

⁷⁶ http://sfv.se/globalassets/omoss/slottsarkitekter/slottsarkitektinstruktion_for_kungligt_slott.pdf

⁷⁷ Karlsdotter Lyckman, 2005, s. 31.

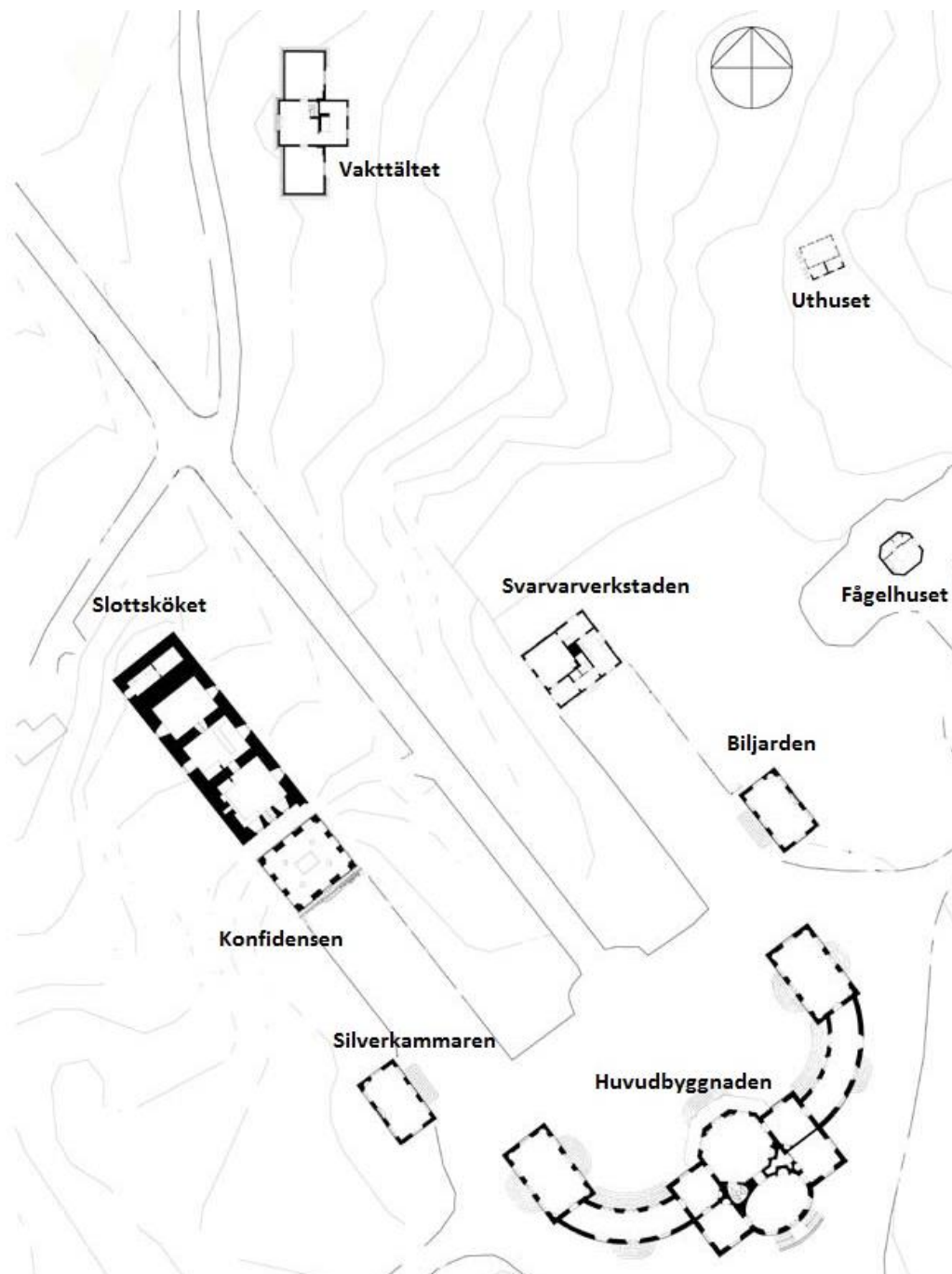
utgångspunkt för hans arbete, och hela tiden söka en aktiv dialog med antikvarier och arkitekter.⁷⁸

---

⁷⁸ Hidemark, 1998, s. 63.

4. Kina slott

Kina slotts anläggning består av åtta byggnader i en 1700-talspark. Under 1900-talet har två komplementbyggnader tillkommit. I detta kapitel är det huvudbyggnaden, Kina slott som står i fokus. Övriga byggnader i anläggningen är Silverkammaren (1769), Konfidensen (1762), Biljarden (1769), Slottets kök (1763), Svarvarverkstaden eller som den också kallas Konungens paviljong (1760), Vakttältet (1782, Fågelhuset (1758, 1763-69) samt två komplementbyggnader, uthus och toalettbyggnad. I särfall kommer även vissa av dessa byggnader att behandlas. Idag fungerar Kina slott, Konfidensen, Biljarden och vakttältet som museum.

Figur. 4. Situationsplan över anläggningen, (AIX arkitektkontor)

4.1 Restaureringar år 1779-1995

Sedan Kina slott färdigställdes kring år 1769 har en rad restaureringsinsatser ägt rum. Vad som är tydligt är att det har skett i intervaller mellan tio och trettio år, där relativt stora insatser har krävts. Ser man på det slott som står där idag, kan ändå sägas att stommen och exteriören är tämligen välbehållen med många ursprungliga delar, vilket ofta inte är fallet med byggnader på andra håll.

Under Gustav III:s tid vid Drottningholm

Året 1769 färdigställdes det utvändiga måleriet på slottet av dekormålaren Lorentz Sundström. År 1777 övertar Gustav III Drottningholm och han får upp ögonen för det lilla lustslottet. Lars Bolander, en av tidens främsta dekormålare, får 1779 uppdrag att förbättra det utvändiga måleriet. Vid denna restaurering sker en förändring av Kina slotts exteriöra utseende. Den tidigare marmoreringen på den fyllda bottenytan mellan de röda fälten målas nu över i en sammanhängande kulör, vilket noteras i äldre räkenskaper.⁷⁹

Efter knappt ett decennium senare, år 1788 görs återigen förbättringar av fasaden. Arbetet utfördes nu av Johan Wilhelm Wångberg. Vad som ligger bakom att en ny restaurering av fasaden skedde så tätt inpå igen är oklart. Endera var fasaden nedgången eller så var ambitionen att bibehålla fasadens briljans och kulörstyra vilket gjorde att förbättringar utfördes. Gustav III:s intresse för arkitektur och Drottningholm med Kina slott kan ha haft en bidragande orsak till åtgärderna.⁸⁰

Mellanperiod efter Gustav III:s tid

När Gustav III:s tid är förbi på Drottningholm blir restaureringsintervallen tydligt glesare. I samband med en restaurering interiört sker även yttre förbättringar i form av reparation av takens bleckplåtar och hängrännor 1807. Några år senare, år 1810, behöver galleritakens räcken bytas ut. Nu sker en arkitektonisk förändring, de tidigare ögleaktiga dekorer, så kallade nollgaller, ersätts nu av mer empiribetonade räcken med kryss. Här kan tidens strömningar spela sin roll och kanske tyckte man att de tidigare mer franskinspirerade räckena inte passade det kinesiska lustslottet.

Karl XIV Johans regeringstid (1818-1844)

Under Karl XIV Jonas regeringstid sker tämligen få insatser och hela Drottningholm har en period med eftersatt underhåll.

Á la grécque-bårderna, även kallad meanderbården fräschas upp år 1821 och behöver åter åtgärdas år 1825 av dekorationsmålaren Gustaf Söderberg. Söderström är känd från andra arbeten inom de kungliga slotten på såväl Drottningholm, Stockholms slott och Skokloster.⁸¹

---

⁷⁹ DFA, Vårdprogram, 2008

⁸⁰ Hidemark, 1998, s. 19-20

⁸¹ Hidemark, 1998, s. 20.

1839-42 renhöjgs och omformades trappsteg och stensocklar. Muraren P.J Björklund får år 1843 i uppdrag att knacka ner bristfällig puts runt om slottet samt skadade stuckornament. Ett antagande kan göras att återställningsarbeten också utfördes vid denna tid.⁸²

Oscar I

När Oscar den I tillträder tronen 1844 påbörjas en period av en tämligen intensiv upprustning av Drottningholm och Kina Slott. Under 1844-45 lät man rusta upp Kina slott, detta både exteriört och interiört. Ommålningen utvändigt gjordes under ledning av dekormålaren Johan Höök. Vid denna tid lyser fortfarande den ursprungliga marmoreringen med sin frånvaro.

Några år efter Oscar I:s frånfalle, år 1862 målas den norra entréfasaden om. I räkenskaper från 1862 nämns att ”rustiken” är struken med slät grå färg tre gånger. Vad som menas med rustiken är oklart, men kan möjligt vara Kina slotts tidigare sockel, som då haft en rustikartad karaktär. Detta påstående kan styrkas då sockeln 1907 kraftigt överhöjgs och med detta förändrades sockelns utseende till det vi ser idag.

År 1880 sker ommålning som omfattar hela slottet utvändigt med både taket och fasad. Detta görs genom en oljedränkning och sedan styrkningsmålning i två till tre skikt. Vid restaureringen görs även lagningar av ornament och listverk. Nu sker en exteriörförändring då färgsättningen på fasaden ändras vilket kan kopplas till tidens ideal och smak. Nyansen blir mörkare, där de röda fälten blir nästan oxblodsfärgade. Tidigare hade fasaden en mer gulröd ton men går nu alltmer mot en nybarock karaktär.⁸³

Fig. 5 Äldre fotografi av det vid tiden nyrenoverade Kina slott, slutet av 1800-talet. Foto: Stockholms stadsmuseum.

Förutom den tidigare nämnda sockeln som genomgår en större förändring 1907 byts takets bleckplåtar ut någon gång mellan 1890 och 1912. En ny plåt i större dimensioner (14x20) där ursprunglig plåt erhöll ett mindre format om (10x14).⁸⁴

⁸² Hidemark, 1998, s. 21.

⁸³ DFA, Vårdprogram, 2008

⁸⁴ Hidemark, 1998, s. 24.

Restaureringsinsatserna vid sekelskiftet 1900 speglas av tidens strömningar, med de äkta materialen, vilket i första hand gällde sten, vilket ledde till den renhuggning av sandstenssockeln som tidigare var täckt. Vid tiden sågs sandstenens skiftande karaktär i karaktär och kulör som estetiskt tilltalande och det var moraliskt rätt att inte dölja den. Man ville göra avsteg från klassicismens vilja om en homogen murverkan.

Ivar Tengbom, slottsarkitekt 1922-62

Under en lång tid mellan åren 1922-62 var Ivar Tengbom slottsarkitekt för Drottningholm och under hans tid genomförde han två större restaureringar av Kina slott. Den första restaureringen ägde rum mellan 1927-28, då fasaden putsades om av stuccofirman Pietro Liva och den kände dekormålaren Filip Månsson utförde måleriet. Filip Månsson var vid tiden känd för ett flertal större arbeten av byggnader både offentliga och privata. Bland annat Sigurd Curman anlätade honom.

Den andra restaureringen, som till omfattningen var mer genomgripande ägde rum 1943-1955. Detta skedde i samband med den restaurering av hela slottsanläggningen som ägde rum mellan åren 1943-1977. Det var konservatorn Alfred Nilsson som ansvarade för restaureringen och nu frångicks tidigare tekniker med traditionella material. Tidens nya svängningar och metoder med kemiska metoder blev gällande utifrån dåtidens konservatorspraxis. Alla de äldre färglagren togs bort med kemiska medel med undantag från de röda fältens omramande ytor, här valdes att endast avlägsna det yttersta skiktet. Både val av måleri och kulör av fasaden förändrades, dels frångick man oljemålning och målade nu med en färg med moderna tillsatser, den nya färgen i en rosa kulör ansågs vara den historiskt korrekta. Vid takarbeten och utbyte av tidigare bläckplåtar vale man nu förzinkad järnplåt i betydligt större format.⁸⁵

4.1.1 Antikvarisk medverkan

Utifrån det material som beskriver restaureringarna av Kina slott mellan 1779-1995 går det inte att tyda om det funnit någon antikvarie kopplad till projektet. Antikvarier har ofta en anonym roll vilket kan vara en bidragande orsak till att det inte nämns. Utbildningar för bebyggelseantikvarie och byggnadsantikvarier kom därtill inte i stånd förrän efter byggnadsvårdsåret 1975. Tidigare var antikvarieyrket mer svävande, de som är kopplade till projekten ansågs troligt själva ha den kompetens som fogades för att ta ställning till antikvariska frågor.

4.1.2 Sammanfattning

Genom tiden har en rad restaureringar ägt rum. Det har inte varit ett kontinuerligt underhåll utan det har skett större underhållsinsatser ungefär vart tredje decennium. Utan dessa insatser hade Kina slott inte varit så intakt så som det är idag. Det är dock inget ursprungligt 1700-tal, tidens stilideal och restaureringssyn har avspeglat sig i byggnaden och samhället svängningar

---

⁸⁵ Hidemark, 1998, s. 25-26.

kan skönjas på olika sätt. Under tider där ekonomin varit svagare och intresset för kulturmiljö varit låg har också infallit i perioder med få restaureringsinsatser.

4.2 Ove Hidemarks restaurering år 1989-96

I boken *Kina slott – vårda och bevara* (1998) beskriver Ove Hidemark sin restaurering av Kina slott och dess anläggning. Målsättningen för restaureringen löd ”att återge slottet dess exotiska lyskraft likt en glänsande lackask”.⁸⁶ Vid Hidemarks restaurering av Skoklosters slott var målsättningen att visa på patina och tidens tand, att i byggnaden ges möjlighet att läsa av tidens vittrande process. Kina slotts exteriöra restaurering är den motsatta vilket Ove Hidemark förklarar med att jämföra Kina slott vid en veteranbil, här är det dess perfektion, färgskalans lyster och att uppleva byggnaden som att tiden har stått till sedan dess uppförande som är det väsentliga. För att uppnå detta krävdes därför en djup förståelse och undersökningar för materialens tekniska egenskaper. Därtill en noggrann byggnadsarkeologisk undersökning för att återskapa slottet till dess ursprungliga utseende på 1700-talet.⁸⁷

Arbetet sträckte sig mellan åren 1989-1996 och det var viktigt för Ove Hidemark att från start poängtera vikten av att det inte var pengarna som skulle styra restaureringens resultat. Kina slotts förutsättningar och en långsiktig ambition var det huvudsakliga. För att få till stånd de medel som fordrades för restaureringen gick Ove Hidemark tillsammans med ståthållaren år 1990 till Finansdepartementet och bad om ett bidrag på 140 miljoner kronor. Pengarna skulle tas från särskilda slottsmedel. Hidemark fick pengarna, vilket gjorde att restaureringen kunde komma igång på allvar samma år. Året innan projektet startade, alltså i augusti 1989 sköt ståthållarämbetet till 100 000 kr, av så kallade gruspengar. Pengar som tjänats ihop efter försäljning av grus vid Haga. Dessa pengar gick till en första förundersökning som utfördes med hjälp av några få hantverkare.

Projektet var upphandlat på generalentreprenad, där SFV som beställare handlade upp Rosersbergs byggnads AB som entreprenör. Rosersberg handlade sedan själv upp underentreprenörer. I kontraktet mellan parterna var det inskrivet att SFV skulle godkänna de hantverkare som knöts till projektet. Alla blev handplockade för deras unika kompetens. Alla sidokonsulter som deltog i projektet låg direkt under SFV.⁸⁸

4.2.1 Övergripande beskrivning av restaureringen

Restaureringen omfattade hela anläggningen exteriört med Kina slott, silverkammaren och biljarden, Svarvarverkstaden och Konfidensen från det ursprungliga Kina slott samt vaktältet, fågelhuset, torrdasset och köket. I nedanstående redogörelse, som utgår från sammanställningar av byggmötesprotokoll 1989-1996 samt Ove Hidemarks bok *Kina slott - Vårda och bevara* (1998) ligger tonvikten på slottet och arbetet med sten, puts, plåt och målning och smide. Stuckatur och trädetaljer kommer inte att behandlas.

---

⁸⁶ Hidemark, 1998, s. 31.

⁸⁷ Hidemark, 1998, s. 31.

⁸⁸ Informant 1

Sten

Sockeln består av roslagssandsten. I ett PM från 1992.09.16 berörs sockeln. Sandstenssockeln var i mycket dåligt skick. På grund av sandstens egenskaper, där väder och vind har lakat ur dess bindemedel, blir den kvarvarande ytterst lagret lös sand. Det är en porös sten som lätt suger åt sig vatten. Prioritet 1 vid restaureringen blev att i delar där vatten blivit stående, spackla dessa gropar med kalkbruk eller stenlim med sand för att skapa färg och struktur. Där stora bitar saknas lagas hålen i med sten.

Vad gäller sockeln och dess tidigare målade utseende tas detta inte upp i restaureringsbeskrivningen i Hidemarks bok *Vårda och bevara*. I byggmötesprotokoll står det heller ingen utförlig beskrivning om varför man valde att lämna sockeln likt utseendet från tidigt 1900-tal.

Puts

Etapp 1 ägde rum 1989.08.22 till 1992.03.11 och etapp 2 mellan 1992.03.12 och 1996.06.10. Ansvariga entreprenörer, hantverkare och konsulter var Jan-Olov Smed och Edvin Smed och muraren Nils Cedervall m.fl. från Rosersbergs Byggnads AB. I byggmötesprotokollen görs en genomgång av det arbete som skall göras och är pågående, här redovisas också de beslut och iakttagelser som görs under arbetets gång.⁸⁹

Den yttersta putsen är reparerad i omgångar likt ett lapptäcke med olika avgränsade ytor som ibland överlappar varandra. De äldsta putsresterna förekommer vanligen högst upp på väggen mot takfallet. Det är de äldsta putsresterna som för Hidemarks restaurering var mest intressanta och blev en del av kartläggningen av det ursprungliga Kina slotts utseende.⁹⁰ Den 4 okt 1989 påvisas att putsen från 1700-talet är stålglättad men att den från 1800-talet varit brädriven. Under mötet beslutas att en provyta skall stålglättas. Målet med fasadens utseende som helhet måste vara att den skall se brilliant ut utan fläckigheter. Under november påvisas att de flesta gamla lagningarna inte är stålglättade men Ove Hidemark poängterar på mötet att med stålglättning får man upp briljansen och lyskraften. De reparationer av putsytorna som skett genom historien har en mängd olika sammansättningar av putsbruk. Målet vara att återskapa ett puts likt det ursprungliga.

En del av fasadens puts hade stora skador, vid infästning av galler under fönstren. Gallrens infästning var i direkt kontakt med putsen, större delar överputsade. Det har bidragit till att stora bitar puts lossnat. Detta på grund av att järnet rör sig med temperaturväxlingar, vilket i längden orsakar sprängningar i putsen. Jan-Olov Smed föreslår att ny putsen bör hålla distans till trä och smide för att reducera problemet. Detta medför att gallrens infästning måste ändras. Tidigare har smidda spikar hållit fast hornen uppe och nere. Vid byggmötet som ägde rum i september 1990 ges förslag om att antingen såga av dessa eller böja in de befintliga hornen.⁹¹ Den slutliga lösningen blir en putskant runt infästningen, och konstruktionsmässigt tappas de sin funktion. En ny infästning görs som är horisontalt förankrad i fasaden

---

⁸⁹ DFA, Byggmötesprotokoll 1989-1996

⁹⁰ Hidemark, 1998, s. 35-36.

⁹¹ DFA, Byggmötesprotokoll 1989-1996

Måleri och förgyllning

Ansvariga entreprenörer, hantverkare och konsulter för måleri och förgyllning var Lennart Tjernberg (Målarmästare), Christina Törnblom (förgyllare), Mille Törnblom (RAÄ-Tekniska avdelningen) och Bo Ossian Lindberg (Konstvetare, med inriktning på traditionell måleriteknik, Lunds Universitet). Den första etappen ägde rum 1989.08.22 – 1992.03.11.

Under det första byggmötet som ägde rum 22 augusti 1989 uppkommer en rad frågor kring målningen och utseendet av slottet. Vad menas med ”Fernissa”, ville man få ytan blank? Vilken linoljetyg har använts och hur har olika delar av slottet varit färgsatt.⁹² Vid denna tidpunkt har även den ursprungliga marmoreringen skrapats fram på den östra fasaden på biljardflygeln. Denna upptäckt fick en stor betydelse då slottet nu fick en illusion av en marmorbyggnad med hängande röda mattor med meanderslingor i kanterna.⁹³

I september samma år framkommer efter undersökningar att de röda fälten på slottets väggar är laserade på en ljusare bottenfärg och man hittar även att Svarvarverkstaden har ett rutnätsmotiv på fasaden, en sorts målad korgflätning. Lennart Tjernberg konstaterar att vid 1940-talets restaurering av slottet hittades marmoreringen. Vid den restaureringen togs ställning att inte plocka fram den. Under detta byggmöte kommer även frågan om takets färgsättning upp.⁹⁴

I november 89 har provtytor utförts för målning av väggen. Både med varm och kall linolja och med 6-7 olika engelska pigment av olika fabrikat. Slottets kulör genom åren har skiftat och vad som framgår är att 1700-talets måleri har en varm röd kulör, tunt struken. 1800-talet en oxblodsfärgad kulör, tjockare struken. Originalfärgsättningen utgörs av röda fält med en omkringliggande marmorering med blågrönaktiga stänk på en ljusblå botten, snickerierna är gula, järngaller under fönster gröna mot svart botten. Meanderbården målas på den röda färgen med skugga.⁹⁵

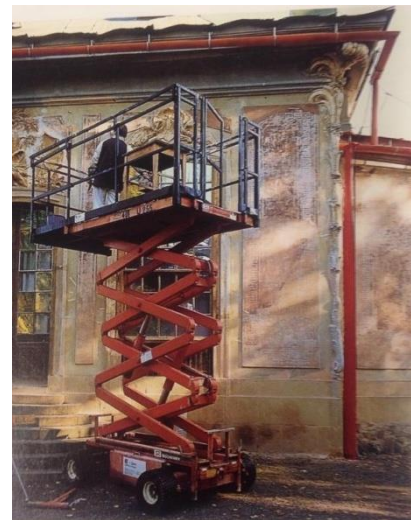

Fig. 6. Västra paviljongen, skrapningsarbete av lösa färgskikt. Foto: Dick Sandberg

Under vintern 1990 pågick arkivsökningar efter förebilder och prover på målnings- och fernissningstekniker utfördes. Frågetecknet angående vad arkivalierna menade med ”fernissa” blev lite klarare vid byggmötet i maj 1990, där det framkommit att ”fernissa” på danska betyder antingen linolja eller lackning.⁹⁶ Efter laboriemässiga undersökningar kom man

⁹² DFA, Byggmötesprotokoll 1989-1996

⁹³ Hidemark, 1998, s. 38.

⁹⁴ DFA, Byggmötesprotokoll 1989-1996

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

fram till det ursprungliga pigmentet, en järnförening ingick i det äldre pigmentet, röda kulörer och spår av blyvitt hittades.⁹⁷

Ettapp 2 ägde rum 1992.03.12 – 1996.06.11. I juni 1992 tas ett beslut angående fernissningen av anläggningen, det skall göras med ren linolja. Det tas även beslut om att fönstergaller och takräcken skall målas i samma färg som takets kulör.

I november 1992 beskrivs det att järnräckena på Svarvarverkstadens lanternin målats.⁹⁸ Vad som på foton kan tydas vara gul kulör. Från början har dessa varit röda, lika som väggfärgen enligt byggmötesprotokollen.

Fernissningen med linolja av slottet och paviljongerna skedde vid slutet av sommaren 1995 och i juni 1996 beslutas att de röda väggfälten skall fernissas vart fjärde år för att behålla lyster. De fasader som är mer utsatta i syd och väst skall fernissas vart annat år.⁹⁹

Färgsättningen av Kina slott följde enligt Hidemark sammantaget de framskrapade ursprungliga kulörerna så långt det var möjligt med dagens pigment.¹⁰⁰ Blyvitt som användes vid 1700-talet är idag förbjudet att använda och har istället ersatts med zinkvitt. Vad gäller förgyllningen på slottets fasad visade arkivstudier och provskrapningar få bevis på utvändig förgyllning. Vad som framkom var att de små blyblommorna på huvudbyggnadens balkongräcken ursprungligt varit förgyllda. Blyblommorna har dock allt sedan tidigt 1800-tal varit oljemålade i guldockerkulör.¹⁰¹

Lennart Tjernberg, dekormålare, hade Kina slotts fasader som sitt arbetsfält. Genom en

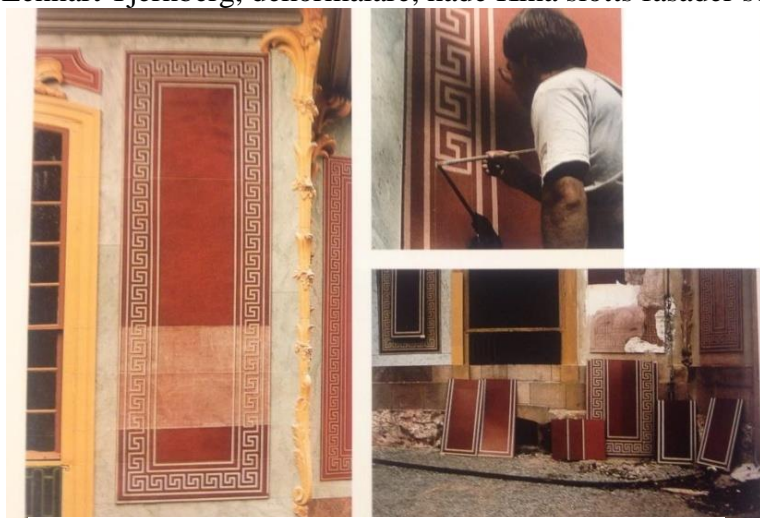

Fig.7. Målning av fasad. Foto: Ove Hidemarks arkiv och Magnus Persson.

medveten analys och ett ihärdigt sökande försökte han härleda originaldekor och pigment för att sedan återskapa detta utförande på fasaderna.

Utgångspunkten måste alltid var att det är byggnaden som skall ge svaret, tror Lennart. Vidare understryker Lennart vikten av att

”summan av samlade kunskapen och erfarenheten hos de inblandade som avgör hur ett

*restaureringsäventyr skall sluta”.*¹⁰²

⁹⁷ Hidemark, 1998, s. 39.

⁹⁸ DFA, Byggmötesprotokoll 1989-1996

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Hidemark, 1998, s. 41.

¹⁰¹ Hidemark, 1998, s. 42.

¹⁰² Hidemark, 1998, s. 64.

Plåt och smide

Ansvariga entreprenörer, hantverkare och konsulter för arbetet är Lennart Löfgren (plåt och smide), Raimo Suomi (plåtslagare), Kaj Molander (plåtslagare), Pasi Jelisejev (takmålare), Lennart Tjernberg (målmästare), Rolf Svensson (plåtkonsult) och Mille Törnblom (RAÄ-Tekniska avdelningen).

Under hösten 1989 är det flera frågetecken som uppkommer på byggmötena. Skall taket målas med oljefärg? Är den befintliga plåten om 0,4-0,5 mm tjock med enkla hakfalsar original. Lennart Löfgren tror inte det, utförandet verkar vara lite för ”välgjort”. Vid ett möte i september 1989 beslutas att metodik för byte av plåtar skall utvecklas på en angiven yta med rätt plåttjocklek. Efter analys av plåten av Svenskt stål, servicelaboratoriet (SSAB) kommer det fram att plåten är förblyad, varmvalsad och yngre än 1860-tal. Dock ifrågasätts detta av Nils Björkenstam från Järnkontorets berghistoriska utskott. Vid ett byggmöte i april 1990 framlägger Nils Björkenstam nya prover som omkullkastar SSAB:s analyser av takplåten. De nya proverna stärker att befintlig plåt är original, detta då de är smidda och inte valsade. I juni 1990 framkommer ytterligare en pusselbit angående slottets plåttak, vilket nu omkullkastar Björkenstams teori om att taket är original. När lossning av taket gjorts på slottets norra takfall syns tydliga spår efter spikning för mindre plåtar i panelen. Detta påvisar att plåten alltså inte är original. Den nya frågan är nu när kom de större plåtarna? I september 1990 framkommer nya uppgifter angående takets plåtar. I räkenskaper från 1884 beskrivs att taket lagas ”*de förtenta taket med bleckplåt*”. Och enligt en man vid namn Gyllensten lades taket om 1912. Vid början av 1970-talet försågs slottets takfot med galvaniserad plåt.¹⁰³

Efter upptäckt av en gammal taklucka på vinden över gröna salongen kunde plåtprover göras liksom analys av ursprungliga pigment. Luckan var även klädd med små bleckplåtar av dimensionen 10x13 mm. Efter analysen kan det antas att luckan är i original, vilka troligtvis byttes ut i samband med att taket lades om med större plåtar. Analysen av luckan visar även att plåten är en ren järnplåt och är förtennad med rent blyfritt tenn. Den ursprungliga färgen är troligtvis en kopparrecinat, alltså spanskgrönt/ verdegris.¹⁰⁴

I november 1990 utförs reparationer av plåttaket. Bleckplåten som används kommer från Norsk Blickvalsverken i Bergen. Man använder en kallvalsad plåt, väl rengjord med rent tenn (99,95%) påförd på elektrolytisk väg som är 0,38 mm tjock.¹⁰⁵ Till skillnad från slottet beslutas att Svarvarverkstadens tak i augusti 1994 ska kläs med bleckplåt av det äldre, lilla formatet vilket inte tidigare skett. De nya plåtarna på slottet utfördes i samma format som det befintliga om 14x 20 tum, för att behålla så mycket som möjligt av det ”ursprungliga materialet” från takets omläggning kring sekelskiftet 1900.¹⁰⁶

---

¹⁰³ DFA, Byggmötesprotokoll 1989-1996

¹⁰⁴ DFA, Analysrapport, 91.03.19

¹⁰⁵ DFA, Törnblom

¹⁰⁶ Hidemark, 1998, s. 47.

Förutom takets plåt fanns det under arbetets gång flera andra frågetecken att lösa kring plåtarbeten. Detta gäller bland annat ornamenten, de så kallade drakarna som håller klockorna med kedjor, vidare hängrännor och hängkrokar samt galleritakens plåtarbete.

I december 1989 konstateras att det finns totalt 12 klockhållare på slottet. De äldsta är gjorda i bleckplåt men i dåligt skick och bör därför bytas ut. De yngre klockhållarna är gjorda i zink och är i ett slarvigare utförande. Beslut togs om att en helt ny klockhållare i bleckplåt skall tillverkas under vintern som prov. Ett år senare tas beslut om att samtliga klockor plockas ner och inventeras för att sedan repareras och kompletteras. I december 1991 tas ett slutgiltigt beslut om slottets klockor. 17 av 18 klockor har hittats och man väljer att göra tre nya, varav två i reserv med den äldsta klockan som förebild. Slottets samtliga klockor zaponlackas efter beslut i oktober 1993. För upphängning av klockorna skall klockkedjor i brons användas med en ringdiameter på 18 mm.

I maj 1990 diskuteras problematiken bakom de smidda rännkrokarna, vilka sitter löst och orsakar stor skada på putsen. För att åter fästa dessa på ett tekniskt godtagbart sätt behöver den nedre galvplåten lossas. Ove Hidemark föreslår utbyte av dessa mot blecklåt likt övriga taket och få ett enhetligt bra underlag för målningen. Hängrännornas krokar är från 1700- eller 1800-talet. Ove Hidemark var först osäker på om slottet haft rännor, detta dementeras i räkenskaper från 1807, varpå hängrännor på slottet repareras och i räkenskapen från 1844 står det att 175 alnar hängrännor levererades. Dock tycks det som att gallerierna och paviljongerna ej haft hängrännor.

4.2.2 Avsteg från 1700-talets Kina slott

Hela restaureringen har gjorts minutiöst, med noggranna analyser och arkivstudier. Att nämna är här det extremt noggranna arbetet vid skrapningen av alla fasader som utfördes av tålmodiga personer med 30 000 rakblad för att skrapa bort färglager som satt löst, utan att skada originalet. Utifrån den målsättning som sattes upp för restaureringen, har avsteg gjorts med utgångspunkt i det ursprungliga utseendet.

Sockeln

Sockeln utseende förändrades avsevärt vid restaureringen 1907 när den renhögs. Ingreppet av byggnadens exteriöra utseende spelgas av tidens vurmande för de äkta materialen. Sockeln var ursprungligen målad i en grå kulör och var en del av den arkitektoniska helheten av slottets exteriöra utseende. Hidemark tog ställning vid restaureringen att inte återställa det ursprungliga utseendet. I en intervju med tidskriften *Arkitektur* svarar Hidemark på frågan om varför sockeln inte blev målad. Sockeln har under ett helt århundrade varit en del av det vi upplevt och sockeln har skapat sig ett egenvärde. Vidare har det byggts upp en

Fig. 8. Sockel, 2015-03-26

känslorelation till byggnaden och att det tar emot att måla över sockeln som uppfattas som ett genuint och

karaktärsfullt material. Att det i slutändan handlar om balans mellan känsla och intellekt, den springande punkten i all konst. Han jämför med en poet eller en konstnär; *”det är en balanspunkt mellan känsla och intellektet som är avgörande för uttrycket”*¹⁰⁷

Det är tydligt att Ove Hidemarks egen smak varit vägledande tillsammans med hans restaureringsideologi till förkärleken för de äkta materialen. Även om detta i sak innebar att bortse från målsättningen med restaureringen av Kina slotts anläggning.

I vårdprogrammet (2008) har frågan uppmärksammats. Där beskrivs att det bör övervägas om sockeln skall målas. En möjlig färgsättning bör grundas på en jämförande studier och urval av lämpliga referenser, och nya försök bör göras för att hitta färgspår på sockeln.¹⁰⁸

Galleritakens räcken

År 1810 byts galleritakens räcken ut.

Med detta förändras det

arkitektoniska uttrycket när de

tidigare nollgallren byts ut mot mer empiribetonade räcken med kryss.

Tidens strömningar har åter satt sitt avtryck i byggnaden, där tidens

restaureringsarkitekt möjligt ansåg

att de ursprungliga franskinspirerade räckena inte passade det kinesiska

lustslottet. Räckena bestod av trä och

blev inklädda med plåt på mitten av

1900-talet. Ove Hidemark väljer att

behålla det senare utseendet men

väljer att avlägsna tillägget av plåt, och gör kompletteringar där virket har tappat sin funktion.

Från byggmötesprotokoll och Ove Hidemarks egen beskrivning finns ingen förklaring till

varför detta beslut görs. Det som kan antas är att de var i tekniskt god kondition och med

avseende på att de äkta materialen skulle värnas i möjligaste mån kan detta varit avgörande.

Fig.9. Galleritakens räcken, foto André Strömqvist SFV

¹⁰⁷ Hultin & Mårtelius, 1996, s. 10.

¹⁰⁸ DFA, vårdprogram, 2008, s. 14.

Nollgaller under fönster

Nollgallren infästning under fönstren som skapade stor skada på putsen bidrar till att det estetiska utseendet har förändras. Den tidigare förputsade hornen görs synliga i fasaden med en putskant runt om, detta för att reducerat det tekniska problemet med att putsen sprängs av järnet. Hornen har ingen teknisk funktion längre, ny infästning görs horisontellt in i muren under fönstren. Ett alternativ till detta utförande hade varit att kapa av hornen, vilket hade varit mer likt det ursprungliga utseendet. Vad som kan förklara varför Ove Hidemark valde det nuvarande utseendet kan vara det faktum, att det medförde att inget ursprungligt material försvann. Det bidrog däremot till ett förändrat exteriört utseende och Hidemark förespråkar ofta den estetiska helheten i många andra frågor som uppkommit under restaureringen.

Fig. 10 & 11. T.v fönstergallrens originalinfästning, synlig. T.h fönster i sin helhet.

Korgflätning på Svarvarverkstaden och Konfidensen

Vid restaureringen hittas vid renskrapning av fasaderna ett rutnätsmotiv, en sorts målad korgflätning. Detta utseende tillhörde troligen det ursprungliga utseendet, så som byggnaderna såg ut tillsammans med det första lustslottet. Hidemark valde att måla Svarvarverkstaden och Konfidensen i samma estetiska utseende som huvudbyggnaden. Detta för att skapa en estetiskt sammanhållen helhet av anläggningen. Vad som inte riktigt framgår är när Svarvarverkstaden och Konfidensen förlorade sitt ursprungliga utseende.

Fig. 12. Korgflätning på Svarvarverkstaden. André Strömqvist, SFV

Färgsättningen på lanterninernas järnräcken på Svarvarverkstaden och Konfidensen

I byggmötesprotokollen noteras att lanterninernas räcken varit målade i samma röda kulör likt fasaden. Vid restaureringen valdes dessa att målas gula. Det finns ingenstans något beslut om varför detta har gjorts, inte heller nämns det i Hidemarks bok *Vårda och Bevara*. Troligt är att denna färgsättning tillhörde byggnaderna tillsammans med det första lustslottet. I så fall skulle detta förklara varför Hidemark valde denna färgsättning. Precis som valet att måla över det tidigare korgmönstret på Svarvarverkstaden och Konfidensens fasad, har motivet här varit att skapa en estetiskt sammanhållen helhet av slottsanläggningen.

Fig.13. Lanterninernas järnräcken, foto André Strömqvist SFV

Takets plåtar

Kina slotts takbeklädnad byttes ut vid början av 1900-talet och med detta förändrades alltså plåtarnas dimension. Vid restaureringen valde man att behålla det befintliga plåttaket, detta för att bevara så mycket av äldre material av bleckplåt och istället ersätta skadade delar av taket och sentida lagningar med nya plåtar av samma dimension (14 x20) och med bleckplåt likt ursprungliga plåtar. Varför man inte valde att utföra plåtarna i den ursprungliga dimensionen med betydligt mindre plåtar (10x14) förklaras alltså med att bevara äldre material så långt det var möjligt, med undantag från senare tillägg under 1900-talet. Med detta är materialet i likt originalet, och det ursprungliga utförandet med fel dimension. Det blir alltså en visuell avvikelse från det ursprungliga Kina slott. Ett alternativ för att mer pedagogiskt förstå Kina slotts ursprungliga taks utseende kunde nya lagningar gjort likt det mindre formatet. Hidemark ser den estetiska helheten som en viktig del och med att utföra takets restaurering med olika dimensioner av takets plåtar skulle detta störas.

4.2.3 Antikvarisk medverkan

Under projektet fanns ingen fristående antikvarie kopplad till projektet, det var Ove Hidemark själv som fungerade som sakkunnig antikvarie. Från Riksantikvarieämbetets sida som tillsynsmyndighet var antikvarie Karin Andersson officiellt kopplad till projektet och deltog vid ett par byggmöten. Karin Anderssons närvaro var dock mer som en formalitet då Ove Hidemark hade RAÄ:s fulla förtroende att själv kunna ta beslut angående de antikvariska frågorna.¹⁰⁹

---

¹⁰⁹ Informant 1

4.3 Restaurering år 2015 –

Nedanstående redogörelse görs utifrån AIX arkitektkontors upprättade programhandling (2014-02-10) och intervju med informant 3 vid AIX.

AIX arkitektkontor har upprättat ett åtgärdsprogram (2014-02-10) för den kommande utvändiga restaureringen av Kina slott med start 2015. Dokumentet är en programhandling och redovisar endast föreslagna åtgärder. Erland Montgomery är slottsarkitekt för Drottningholm och har det övergripande ansvaret över det kommande restaureringsarbetet.

Utgångspunkten för restaureringen är att försöka göra så lite som möjligt. Det är för AIX viktigt att se både ur det tekniska och estetiska hänseendet. I slutändan skall allt hänga ihop som en estetisk helhet. Vissa avvikelser och fel kan accepteras så länge huvudformen är kvar och helheten inte störs. Det är även viktigt att från början veta vilken nivå man väljer att lägga sig på och att hålla sig till en princip.¹¹⁰

Restaureringen kommer att utföras enligt Ove Hidemarks tidigare principer men mer rationellt. Så långt det är möjligt skall man bevara och konservera äldre ytskikt och bibehålla ursprungliga material med eventuellt bakomliggande målningsskikt. Vid Hidemarks restaurering av Kina slott var en utgångspunkten att pengar inte fick styra. Detta är även tanken här, men det finns idag en ekonomisk aspekt att ta hänsyn till. Restaureringen är omfattande och berör hela exteriören; natursten med sockeln, yttertrappor med viloplan samt sockelmurverk närmast mark. Vidare putsen med listprofiler och släta väggpartier, stuckarbeten av de skulpturala fasaddekorererna samt plåt- och smidesarbete. Även trä och glas kommer att ses över.

Efter den senaste stora restaureringen som Ove Hidemark ledde har underhållsarbete av fasaden gjorts för att upprätthålla fasadens lyster och glans. Detta har gjorts med en specielltillredd oljefernissa, där i bästa fall solsidorna behandlats vart annat år och de övriga sidorna vart fjärde år. Idag är fasaden hårt åtgången och färgen relativt kraftigt missfärgad. De förhöjda väggfälten med meanderbågarna är målade i en laserande färgteknik och i dagsläget finns inte längre något bindemedel kvar mellan pigmentkornen vilket gör att det inte längre är möjligt att rengöra eller bättringsmålas med oljefernissan. Kring de förhöjda fälten ligger den kringliggande marmoreringsbården, den har blekts men är i övrigt relativt välbehållen. Det är denna marmoreringsbård som Ove Hidemark vid sin restaurering tog fram efter analys av ursprunglig färgsättning. Från slutet av 1700-talet har denna bård varit övermålad i en ljus grå kulör och alltså under större delen av byggnadens historia ej varit synlig. Vid restaureringen förespråkas nu att denna skall tvättas varsamt och detta i första hand med en torr metod men möjlig kompletterande vattentvättning.

Åtgärdsgången som AIX förespråkar är alltså att de förhöjda väggfälten tvättas eller varsamt skrapas tills en yta uppnås som är betryggande att målas om. Vidare målas fälten med metod och kulör likt Hidemarks restaurering. Marmorering tvättas med möjlig

---

¹¹⁰ Informant 3

kompletteringsmålning eller bättring av marmorering kan bli aktuellt. Delar som ej är byggnadstekniskt godtagbara och då kan påverka byggnadens bestånd och livslängd kommer att åtgärdas. Därtill kan sentida lagningar göras om som inte är estetiskt tillfredställande och är på nära betraktningssavstånd.¹¹¹

Vad gäller sockelns tidigare utseende, kommer inga ställningstaganden att göras vid denna restaurering. Frågan har varit uppe men Informant 3 vid AIX säger att detta är en för svår fråga att i detta skede ta ställning till. Sockeln har inte varit täckmålad på över 100 år och är idag det utseende som vi förknippar med slottet. Det finns dock tekniska fördelar med att täckmåla sockeln men detta medför också ett större underhåll eftersom detta är ett utsatt område.¹¹²

Nollgallren under fönster som vid Ove Hidemarks restaurering fick ett förändrat utseende på grund av tekniskt förbättra anslutning till pusten. Inga förändringar kommer att göras och vid intervju med informant 3 hade inte frågan väckts alls.¹¹³

4.3.1 Antikvarisk medverkan

Under projektet har byggnadsantikvarie vid AIX varit med som stöd och rådgivare i vissa sakfrågor. Vid behov framöver i projektet kan antikvarien även ta rollen som sakkunnig. Informant 3 säger att inblandade restaureringsarkitekter anser att de själva har den kompetens som krävs för att kunna ta beslut om sakfrågor rörande kulturhistoriska värden.¹¹⁴

Informant 4 säger att ur antikvariskt hänseende är det flera roller som ser till de kulturhistoriska aspekterna. Dels finns på förvaltningskontoret för Drottningholm den ansvariga tekniska förvaltaren som är utbildad bebyggelseantikvarie vilket bidrar till att hon kan vara med och påverka i tidigt skede i processen. Ofta finns även konservatorer kopplade till projekten som tar tillvara antikvariska aspekter. Kina slotts restaurering samt övriga förändringar som skall göras inom världsarvet är tillståndspliktigt vilket innebär att RAÄ grundligt skall gå igenom och godkänna alla åtgärder som skall göras. Detta gör att antikvarien inte blir ensam om sina synpunkter.¹¹⁵

4.3.2 Sammanfattning

Enligt den redovisade programhandlingen som AIX Arkitektkontor tagit fram inför restaurering kommer arbetet att gå varsamt fram, inga stora åtgärder görs som förändrar utseendet utifrån restaureringen 1989-96. Det är alltså Ove Hidemarks restaurering som är riktlinjen. De oklarheter vad gäller de avsteg som gjordes vid Hidemarks restaurering av 1700-talets utseende. Sockelns utseende och nollgallrens infästning kommer inte att behandlas vid denna restaurering. Till grund för vård och bevarande av Kina slott och dess anläggning

---

¹¹¹ DFA, programhandling, 2014

¹¹² Informant 3

¹¹³ Informant 3

¹¹⁴ Informant 3

¹¹⁵ Informant 4

finns vårdprogrammet från 2008. Som tidigare nämnts tas här frågan om sockeln upp och att nya provtagningar och referenser skall undersökas samt provmålning. Detta kommer nu inte att göras, vilket tyder på att Ove Hidemarks restaurering inklusive de avsteg han gjort har börjat bli det gällande utseendet.

5. Diskussion och slutsatser

5.1 Idealet och sårfalet

Idealet och sårfalet behandlar frågeställningarna:

- *Hur har Ove Hidemarks restaurering av Kina slott avspeglat sig i byggnaden?*
- *Utifrån den målsättning som sattes upp för restaureringen, vilka avsteg har gjorts? Har Kina slotts byggnadshistoriska förutsättningar varit gällande, eller har den estetiska helheten varit det viktiga?*

Före restaureringsarbetet 1989-96 var slottet relativt nergånget, med eftersatt underhåll. Väder och vind hade mattat av fasadens kulörer och takets plåtar rostade. Förutsättningarna för Hidemarks restaurering var ett Kina slott i ett föga tillstånd både tekniskt och upplevelsemässigt. Genom Hidemarks restaurering säkerställdes byggnaden från ett ytterligare förfall. En tydlig målsättning var att återskapa det Kina slott som stod klart 1769, ”att återge slottet dess exotiska lyskraft likt en glänsande lackask”. Restaureringen som utfördes har gjorts minutiöst med noggranna förundersökningar i form av bland annat byggnadsarkeologiska analyser och arkivsökningar, allt för att utföra restaureringen med historisk trovärdighet med traditionella material och historisk färgsättning. Personer som kopplades till projektet i form av hantverkare har haft en avgörande roll för det goda resultatet utförandemässigt. Detta säkerställdes genom det krav SFV ställde på Rosersbergs byggnads AB om att varje hantverkare måste godkännas av SFV. Projektet hade heller inget ekonomiskt tak eller bestämd tidplan vilket gjorde att saker fick ta sin tid.

Ove Hidemarks restaureringsinsatser har gjort ett stort avtryck i byggnaden och anläggningen som helhet. Till att börja med säkerställdes byggnaden från fortsatt nedbrytning genom de restaureringsinsatser som utfördes. Han skapade en helhet av anläggningen, där tidigare restaureringsinsatser som frångår Hidemarks syn på Kina slotts framställning har reducerats bort. Hidemarks arbete av Skokloster slott, liknar han vid begreppet konservering. Där en gränsszon finns mellan det fortlöpande åldrandet och att konservera och med det hejda åldrandets hastighet. Han beskriver restaureringsarkitektens roll som såväl poet och historiker, ingenjör och konservator och detta på en och samma gång. Kina slotts restaurering har en helt annan inriktning, att återskapa. Det finns vid en restaurering inget objektivt resultat menar Hidemark. Det är den individuella förmågan och en attitydfråga vilket varierar från en restaureringsarkitekt till en annan. Det sker en harmonisk växelverkan mellan objektet och restaureringsarkitektens egen personlighet vilket helst skall ske i djupaste vänskap. Detta medför att Kina slotts framställning blir i vissa delar en avspeglning av Ove Hidemark själv. Där Hidemark behandlat byggnaden efter sin restaureringsideologi och sin tids föreställningar om den sanna historien.

Efter att en genomgång av restaureringsarbetet 1989-96 utförts och det Kina slott som idag framställs kan Hidemarks personliga smak skönjas och den estetiska helheten har spelat en viktig roll för det slutliga resultatet. Med detta har avsteg identifierats från målsättningen för

projektet. Ove Hidemarks beslut kring att inte måla sockeln, utan låta sandstenens estetiska uttryck visas, härrör strömningar från sekelskiftet 1900 med förkärleken för de äkta materialen. Vilket är grunden i Hidemarks restaureringssyn, där traditionella material och metoder spelar en central roll. Han framhåller sandstenssockeln som ett genuint och karaktärsfullt material vilken har skapat en känslorrelation till byggnaden. Vad som här kan ställas i relation till detta är vems relation, allmänhetens eller Ove Hidemarks egen relation till Kina slott. Detta hade således det avgörande tillsammans med bristfälliga bevis genom arkivmaterial, samt att ur tekniskt hänseende skulle bidra till ett större underhåll, som gjordes att sockeln inte målades. Vilket frångår målsättningen om ett ursprungligt utseende. Att det ur underhållssynpunkt inte måla sockeln, är detta ett vagt argument att framhålla. Hela anläggningen av Kina slott med fasadens måleri och utsmyckningar och taket mycket känsligt för åverkan. Hade underhållsproblem varit en del av restaureringens utgångspunkter hade andra material och tekniker varit en förutsättning vilket inte var fallet. Och som en person från AIX framhöll kan målning av sockeln säkerställa den känsliga stenen från ett fortsatt förfall.

Även om det inte finns något regelriktigt svar på frågan kring sockelns utseende, förutom den vetenskapen om att den en gång i tiden har varit målad i en grå kulör och senare vid sekelskiftet renhöjgs är det intressant att Hidemark inte problematiserar detta i sin text i boken *Vårda och Bevara* angående restaureringen. För att skapa en förståelse för byggnadens historiska kontinuitet och restaureringens utförande är det väsentligt att beskriva tankarna och bakgrunden till varför val görs. Att Hidemark sedermera framhåller restaureringen som till 95 % äkta 1700-tal kan bli lite problematiskt att ställa sig till.

Ett liknande förfarande som sockeln, skedde vid arbetena av galleritakens räcken, vilka fick ett förändrat utseende i början av 1800-talet. Det finns ingenstans nämnt för varför galleriräckenas utseende bevarades vid restaureringen. Det berodde troligtvis på aspekten, att slå vakt om de ursprungliga materialen och inte tillföra nya om så inte var nödvändigt. Vidare fick nollgallren under slottets fönster ett nytt utförande på grund av tekniskt hänseende. Det var för slottets fortsatta bevarande och underhåll en nödvändighet att förändra den tidigare lösningen av infästningen. Utförandet av den nya infästningen med putskant till den tidigare infästningen medförde att det estetiska uttrycket förändrades. För att slå vakt om den estetiska helheten som Hidemark i flera andra fall har framhållt hade det andra alternativet som redovisats i kapitlet *avsteg från 1700-talet* varit mer gångbart. Det hade medfört att ursprungligt material försvunnit till förmån för ett estetiskt ursprungligt utseende. Vad som är viktigt här är det faktum att de val som görs bör dokumenteras, för att förklara varför nollgallrens estetiska utseende förändrats och varför man valde att behålla ett senare tillägg i form av gallerräckena på taket. Det enda avsteget som beskrivs av Hidemark är takets plåtar.

Restaureringsutvecklingen under senare delen av 1900-talet med tendensen att rekonstruera, är tydligt vid Kina slotts restaurering. Det handlar om det sena 1900-talets hunger efter de traditionella materialen och den äldre byggnadskonstens materialtekniska förutsättningar. Även om Hidemarks ofta kopplas till Sigurd Curman, framför allt genom sina insatser vid Skokloster slotts restaurering kan Kina slotts restaureringsideologiska ståndpunkt snarare härleda till 1800-talets restaureringsriktning, att återställa en byggnad till den ursprungliga

idealstilen. Vilket i Kina slotts fall handlar om ett ursprungligt 1700-tal med inslag av senare stilhistoriska drag, däribland sockeln och romantiserandet kring de äkta materialen.

5.2 Särfallet och dagens restaurering

Följande analys och diskussion utgår från en av de frågeställningar som uppsatsen bygger på.

- *Vid den kommande restaureringen, följer den nuvarande slottsarkitekten i Ove Hidemarks spår, eller har man valt en ny linje för restaureringen?*

Materialet som har legat till grund för beskrivningen av restaureringen som skall påbörjas 2015 visar på ett försiktigt förfarande där utgångspunkten är att göra så lite som möjligt. Där en stor del handlar om att konservera och säkerställa ytskikt och material. Slottsarkitekten kommer inte att ta ställning till något av de avsteg som identifierades i samband vid restaureringen 1989-96. Det är därmed Ove Hidemarks restaurering av Kina slott som är utgångspunkten för utförandets principer. Hidemarks restaurering av Kina slott har blivit den gällande, och blir utgångspunkt för det fortsatta bevarandet. Efter intervjuer med personer kopplade till projektet och Kina slott i allmänhet är det tydligt att frågor som gäller de avsteg som gjordes vid restaureringen 1989-96 är svåra att ta ställning till. Sockeln är en stor del av slottets exteriöra utseende och medför en markant förändring om denna nu skulle målas likväl som den gör nu, omålad. Om dessa frågor kommer att behandlas och tas ställning till är oklart, men säkert är att det är ett känsligt ämne som ligger på framtiden att ställning till.

Utifrån detta och den diskussion som förs kring idealet och särfallet står det klart att Ove Hidemarks restaurering har fått en stark del i framställningen av Kina slott. Nu är det Ove Hidemarks Kina slott som bevaras. Hidemark var en mycket högt uppsatt man inom restaureringsdoktrinen och det kan vara känsligt att ta ställning till hans arbeten. Det kommer troligtvis dröja några decennier innan någon kommer att ta en konstruktiv eller kritisk ställning till Hidemark och hans restaureringar

5.3 Yrkesrollen och särfallet

- *Vilken ställning har den antikvariska yrkesrollen för ett statligt byggnadsminne och hur appliceras den antikvariska medverkan på Kina slott?*

Genom att ha studerat Kina slotts restaureringar och utvecklingen inom restaureringskonstens historia är det tydligt att restaurerings/slottsarkitekten har haft ett väldigt stort inflytande under hela 1900-talet över de statliga byggnadsminnenas framställning. Det restaureringsideologiska ställningstagandet avspeglar sig i restaureringarna och tidens samhälliga svängningar och intresse för kulturvård kan skönjas. De stora namnen inom restaureringsdoktrinen i Sverige under 1900-talet har haft en stark koppling till de statliga myndigheterna och har till synes haft deras fulla förtroende. Vilket har gjort att några få personer har varit med och format de offentliga monumenten och med det den offentliga synen på vår historia. Utifrån den teoretiska ansatsen som denna uppsats utgår ifrån om vem

som har makten över monumenten och dess framställning är det tydligt att det är den situerade, vita mannen. En betrodd arkitekt med nära koppling till de högre ämbetena.

Idag inom Statens fastighetsverk upphandlas slottsarkitekter på sex år med möjlighet till tre års förlängning. Tidigare förordades en slottsarkitekt i princip på livstid för sitt objekt. Vilket gjorde att dessa slottsarkitekter fick en större roll och inverkan på framställningen av objekten. För slottens bevarande är det med fördel att SFV nu upphandlar sina slottsarkitekter under en begränsad tid. Detta skapar en kontinuitet och ett mer nyanserat bevarande där inte en ensam person har makten över monumentet. Antikvarien kommer ofta in som sakkunnig person vid olika specifika frågor som behandla kulturhistoriskt värdefulla delar av restaureringen. Ofta förs en öppen dialog mellan slottsarkitekten och antikvarien, vilket skapar en god förutsättning för en restaurering.

Vid restaureringen av Kina slott 1989-96 fanns ingen fristående antikvarisk medverkan. Ove Hidemark hade själv rollen som dels restaureringsarkitekt och antikvarie. Även om Hidemark innehade en gedigen kompetens för de antikvariska frågorna bör i ett projekt det alltid finnas flera personer, fristående från varandra för att säkerställa ett adekvat bevarande och ett gott resultat. Riksantikvarieämbetet som tillsynsmyndighet hade antikvarie Karin Andersson (RAÄ) kopplad till projektet och de litade fullt på Hidemarks omdöme vad gällde att ta ställning till de antikvariska frågorna.

Vid tillståndsärenden, som Kina slott krävs antikvarisk medverkan. En antikvarie som blev intervjuad under uppsatsen beskriver att ett antikvariskt synsätt genomsyrar projekten på Drottningholm vilket gör att antikvarien inte alltid har något att anmärka på.¹¹⁶ Därtill är fastighetsförvaltaren bebyggelseantikvarie vilket gör att de antikvariska aspekterna kan behandlas mycket tidigt i projekten. För den samlade vården och bevarandet av de statliga byggnadsminnena skulle med fördel en antikvarie vara kopplad till varje upphandlad slotts- och husarkitekt. Antikvarierna är experter inom sitt fält, byggnadshistorien och ser på kulturarvet utifrån ett större perspektiv. Detta skulle ge möjlighet till ett bevarande av våra statliga byggnadsminnen på ett nyanserat sätt där en bredare förankring i historien kan tillges dessa monument.

---

¹¹⁶ Informant 4

6. Sammanfattning

Denna uppsats ingår i Bebyggelseantikvariskt program vid Institutionen för Kulturvård på Göteborgs Universitet. Syftet med uppsatsen är att kritiskt granska Ove Hidemarks restaurering av Kina slott och på så sätt belysa slottsarkitektens roll vid en restaurering. Därtill vad Hidemarks restaurering har för betydelse idag inför kommande restaurering som skall påbörjas år 2015 och att undersöka antikvariens inflytande vid en restaurering av de statliga byggnadsminnena.

Frågeställningarna som formulerats är:

- Hur har Ove Hidemarks restaurering av Kina slott avspeglat sig i byggnaden?
- Utifrån den målsättning som sattes upp för restaureringen, vilka avsteg har gjorts? Har Kina slotts byggnadshistoriska förutsättningar varit gällande, eller har den estetiska helheten varit det viktiga?
- Vid den kommande restaureringen, följer den nuvarande slottsarkitekten i Ove Hidemarks spår, eller har man valt en ny linje för restaureringen?
- Vilken ställning har den antikvariska yrkesrollen för ett statligt byggnadsminne och hur appliceras den antikvariska medverkan på Kina slott?

För att svara på dessa frågeställningar med utgångspunkt i uppsatsens problemformulering, syfte och mål. Utgörs uppsatsen av litteratur- och arkivstudier, interjuver med kunniga personer inom kulturmiljösektorn och ett platsbesök vid Kina slotts anläggning på Drottningholm. Materialet utgörs av tre skiljda teman: restaureringshistoria, förutsättningar för den statliga monumentvården och dess bevarande, samt Kina slott och dess restaureringar. Genom den teoretiska referensramen som denna uppsats vilar på kan resultatet av uppsatsen analyseras ur ett bredare perspektiv. Den teoretiska referensramen utgår från vem som har makten över monumenten och dess framställning i ett nationellt perspektiv. Restaureringarna har haft en rad olika syften, men gemensamt för dessa är att de omgestaltningar som gjorts kan tolkas vara ett uttryck för den officiella synen på historia, konsthistoria och byggnadskonstens utveckling i Sverige. Inom den svenska monumentvården har det företrädevis varit den vita, välsituerade mannen med god kontakt med myndigheter som vårdat och bevarat de statliga byggnadsminnena och vidare bidragit till dess offentliga framställning.

Kapitel 2 redogör översiktligt restaureringskonstens historia under 1800- och 1900-talet. Kapitlet ligger som grund för analys och diskussion och kopplar restaureringsdoktrinens utveckling i Sverige och Europa med fokus på några framträdande personer. Restaureringsinsatser som gjorts av de statliga byggnadsminnena har i större och mindre utsträckning inneburit att byggnaderna omgestaltas på olika sätt. De personer som ligger

bakom restaureringsprocessen från idé till färdigt resultat har påverkar framställningen av byggnaden. Synen på historia, byggnadskonst och byggnadskultur omsätts i fysisk form.¹¹⁷

Kapitel 3 behandlar gällande lagstiftning och skydd kopplade till de statliga byggnadsminnena och ger en översiktlig beskrivning av Statens fastighetsverks verksamhet och de yrkesroller som kopplas till deras restaureringsprojekt. Kina slott som förvaltas av SFV är ett statligt byggnadsminne och del av Drottningholms anläggning som blev Världsarv 1991. Kina slott har en slottsarkitekt knuten till sig, precis som övriga slott i SFV:s förvaltning. Dessa har det övergripande ansvaret över hur byggnaderna framställs, vårdas och bevaras.

Det sista och fjärde kapitlet behandlar Kina slott och de restaureringar som gjorts genom slottets långa historia. Detta kapitel är en nyckel för hela uppsatsen och en förutsättning för att besvara frågeställningarna. Ove Hidemarks restaurering av Kina slott 1989-96 är ett sällsynt exempel på en restaurering, där varken ekonomi eller tid har fått styra projektets resultat. Vad som kan tydas är att Kina slotts restaureringar genom historien har styrts av svängningarna i restaureringssynen, myndigheternas makt och den värkande arkitekten. Ove Hidemarks målsättning med restaureringen 1989-96 var att återföra Kina slott till dess 1700-tal, likt en lackask i Drottningholms slottspark. Efter att en granskning av byggmötesprotokoll och Ove Hidemarks egen beskrivning av restaureringen har avsteg identifierats från målsättningen. Där delar av restaureringens utförande ej är det ursprungliga 1700-talets Kina slott.

Resultatet med uppsatsen visar att Ove Hidemarks restaurering av Kina slott har starkt bidragit till det statliga byggnadsminnets framställning. Hidemarks egna synsätt och restaureringsideologiska ställning speglar av sig i restaureringen. Dagens slottsarkitekt följer Hidemarks restaurering vid kommande restaureringsinsatser. Det påvisar att Ove Hidemarks framställning av Kina slott idag har blivit det gällande. Ser man på restaureringarna av Kina slott genom historien har antikvarien haft en väldigt osynlig roll där slottsarkitekten är den framträdande personen.

Vad som är tydligt är också att de statliga byggnadsminnenas bevarande och vård genom hela 1900-talet har varit restaureringsarkitekter med en stark position inom den statliga monumentvården, dessa personer har uteslutande varit män . Detta gäller även riksantikvarier från Riksantikvarieämbetet.

---

¹¹⁷ Geijer, 2007, s. 187.

7. Källor och litteratur

7.1 Otryckta källor

7.1.1 Arkiv

Stockholms län

Drottningholms förvaltningsarkiv, Statens fastighetsverk (DFA)

Restaureringen av Kina slott 1989-1996, Byggmötesprotokoll 1989-1996.

Bilaga 91.03.19 analysrapport av plåtbit

Brev angående restaureringen, 4 februari skrivet av Mille Törnblom

Vårdprogram, Kina slott, (2001)

Vårprogram för Kina slott, AB 302:013-302:021, (2008)

Programhandling för kina slotts restaurering, AIX Arkitekter 2014

7.1.2 Muntliga källor

Informant 1: Anders Zander, kulturarvsspecialist, kulturarvsenheten SFV

Samtal på SFV:s huvudkontor i Gamla stan: 2015-01-16, 2015-03-09 och 2015-04-14

Informant 2: Marie Edman Franzén, fastighetsförvaltare och bebyggelseantikvarie,
förvaltningskontoret Drottningholm

Samtal på Drottningholms förvaltningskontor och studiebesök vid Kina slott: 2015-04-02

Informant 3: Anders Scherman, restaureringsarkitekt, AIX arkitektkontor

Samtal på AIX kontor: 2015-04-16

Informant 4: Stina Svantesson, byggnadsantikvarie, AIX arkitektkontor. E-mail, 2015-05-14

7. 2 Tryckta källor och litteratur

Alm, Göran (2002). *Kina slott*. Stockholm: Byggförl./Kultur

Arvidsson, Catrine, Plunger, Max & Bard, Magnus (1995). *Kina slott: dröm och verklighet*. Stockholm: Byggförl.

Bedoire, Fredric (2013). *Restaureringskonstens historia*. Stockholm: Norstedt i samarbete med Kungl. Konsthögskolan

Edman, Victor (1999). *En svensk restaureringstradition: tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*. Diss. Stockholm : Tekn. högsk., 1999

Edman, Victor (2008). *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal: moderna rekonstruktioner av historiska miljöer*. Stockholm: Nordiska museets förlag

Eriksson, Tomas,(2010). Drömjobb för en arkitekt. *Kulturvården*. (2004-).Nr. 4, s 6-13
Stockholm: Statens fastighetsverk (SFV)
Tillgänglig på Internet: <http://www.kulturvarden.se>

Geijer, Mia (2007). *Makten över monumenten: restaurering av vasaslott 1850-2000*. Diss. Stockholm : Kungliga tekniska högskolan, 2007

Geijer, Mia (2008). Makten över monumenten: arkitekter och antikvarier i yrkespraktik. *Konsthistorisk tidskrift*. 2008(77):1/2, s. [57]-63

Grahn, Wera (2009). *Intersektionella konstruktioner och kulturminnesförvaltning [Elektronisk resurs]*. Oslo: NIKU
Tillgänglig på Internet:
http://niku.no/archive/niku/publikasjoner/NIKU%20Rapport%20pdf/Rapport%2027_Intersektionella%20konstruktioner.pdf

Hidemark, Ove (1991). *Dialog med tiden*. Haderslev: Privattryck

Hidemark, Ove (1998). *Kina slott: vårda och bevara*. Stockholm: Byggförl.

Holmberg, Ingrid Martins. (2010) ”Amnesins platser. Romska tärtläger i minnespolitikens kraftfält”, i *Göteborgs utforskat. Studier av en stad i förvandling*, Eds. Thörn, H., H. Holgersson m.fl. Glänta förlag

Hultin, Olof, Mårtelius, Johan (1996). Samtal med Ove Hidemark, från Kina slott till Sergels torg. *Arkitektur* (1956-), nr 2. Stockholm: Byggmästarens förlag

Jokilehto, Jukka (1999). *A history of architectural conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann

Karlsdotter Lyckman, Kerstin (2005). *Historiska oljefärger i arkitektur och restaurering*. Diss. Stockholm : Kungliga tekniska högskolan, 2005

Lisinski, Jan, (1997). Att restaurera byggnader. *Byggnadskultur*, nr 1.
Tillgänglig på Internet: <http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/restaurering/att-restaurera-byggnader>

Misztal, Barbara A. (2003). *Theories of social remembering*. Buckingham: Open University Press

Muñoz Viñas, Salvador (2005). *Contemporary theory of conservation*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann

Price, Nicholas Stanley, Talley, Mansfield Kirby & Melucco Vaccaro, Alessandra (red.) (1996). *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage*. Los Angeles, Calif.: Getty Conservation Institute

Statliga byggnadsminnen [Elektronisk resurs]: vägledning. (2009). Stockholm: Riksantikvarieämbetet
Tillgänglig på Internet: <http://www.raa.se/publicerat/917209396x.pdf>

Tradition i utveckling.[folder] Stockholm: Statens fastighetsverk

7.3 Elektroniska källor

Författningsskydd och tillsyn

SFS 1988:1229. *Förordningen om statliga byggnadsminnen m.m.* Stockholm: Kulturdepartementet.
Tillgänglig på Internet: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19881229.htm> (hämtad 2015-03-26)

SFS 2013:558. *Förordningen om statliga byggnadsminnen*. Stockholm: Kulturdepartementet.
Tillgänglig på Internet: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Forordning-2013558-om-statl_sfs-2013-558/ (hämtad 2015-03-26)

SFS 1920:744. *Kungörelsen med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Tillgänglig på Internet: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19200744.htm> (hämtad 2015-03-26)

SFS 1988:950. *Kulturmiljölagen*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Tillgänglig på Internet: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19880950.HTM> (hämtad 2015-03-26)

SFS 2010:900. *Plan- och bygglagen*. Stockholm: Socialdepartementet.

Tillgänglig på Internet: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Plan--och-bygglag-2010900_sfs-2010-900/ (hämtad 2015-03-26)

SFS 1998:808. *Miljöbalken*. Stockholm: Miljö- och energidepartementet.

Tillgänglig på Internet: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19980808.HTM> (Hämtad 2015-03-26)

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms län (AB), uppdaterat senast 2014-04-04.

Publikationen ingår i en serie med olika riksintressen som finns på www.raa.se. Tillgänglig på Internet: http://www.raa.se/app/uploads/2012/06/AB_riksintressen1.pdf

Riksantikvarier – Riksantikvarieämbetets historia, (hämtad 2015-04-26)

Tillgänglig på Internet: <http://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/riksantikvarieambetets-historia/riksantikvarierna/>

Statens fastighetsverk (SFV)

Slottsarkitektinstruktion för kungliga slott, (hämtad 2015-04-26)

Tillgänglig på Internet:

http://sfv.se/globalassets/omoss/slottsarkitekter/slottsarkitektinstruktion_for_kungligt_slott.pdf

1918-1967: Kungl. Byggnadsstyrelsen, (hämtad 2015-04-26)

Tillgänglig på Internet: <http://sfv.se/sv/om-oss/en-lang-historia/1918-1967-kungl-byggnadsstyrelsen/>

1968-1993: Kungl. Byggnadsstyrelsen (hämtad 2015-04-26)

Tillgänglig på Internet: <http://sfv.se/sv/om-oss/en-lang-historia/1968-1993-kbs-byggnadsstyrelsen/>

1993-idag: Statens fastighetsverk, (hämtad 2015-04-26)

Tillgänglig på Internet: <http://sfv.se/sv/om-oss/en-lang-historia/1993-idag-statens-fastighetsverk-sfv/>

8. Figurförteckning

Fig. 1: Det första Kina slott, förmodligen av C.J Cornstedt, ur Alm 2004. Från vårdprogram 2008.

Fig. 2: Kina slott, besökarnas huvudentré. Fotat: 2015-03-26

Fig. 3: symbol för världsarv, från vårdprogrammet 2008

Fig. 4: Situationsplan över anläggningen, AIX arkitektkontor

Fig. 5: Äldre fotografi av det vid tiden nyrenoverade Kina slott, slutet av 1800-talet. Foto: Stockholms stadsmuseum

Tillgänglig på Internet:

[http://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/Grid.fwx?archiveId=5000&search=\(IPTC187%20contains\(graark_10009968\)\)](http://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/Grid.fwx?archiveId=5000&search=(IPTC187%20contains(graark_10009968)))

Fig. 6: Västra paviljongen, skrapning av lösa färgskikt. Foto Dick Sandberg

Fig.7: Målning av fasad. Foto: Ove Hidemarks arkiv och Magnus Persson.

Fig.8: Sockel, fotat: 2015-03-26

Fig. 9: Galleritakens räcken, foto André Strömqvist SFV

Fig. 10 & 11. T.v fönstergallrens originalinfästning, synlig. T.h fönster i sin helhet. Fotat: 2015-03-26

Fig. 12: Korgflätning på Svarvarverkstaden. Foto André Strömqvist, SFV

Fig. 13: Lanterninernas järnräcken, foto André Strömqvist SFV